

The Process of Girls' Participation in Education During The Ottoman Modernization and Female Teachers Influencing The Era

Şengül Büyükboyacı¹

¹Süleyman Demirel University, Türkiye, sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr

To cite this article: Büyükboyacı, Ş. (2025). The process of girls' participation in education during the Ottoman modernization and female teachers influencing the era. *Eurasian Journal of Teacher Education*, 6(2), 126-153. <https://doi.org/10.69918/ejte.1599574>

Received: 11.12.2024

Accepted:10.04.2025

Abstract

Prior to the Tanzimat period, the Ottoman educational system was based on Sıbyan schools, Enderun, and madrasas, with women receiving only basic education in Sıbyan schools. The Tanzimat reforms, influenced by Western ideas, raised awareness about women's education. The 1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi marked a significant step in promoting girls' education. The first Girls' Rüşdiye (secondary school) was established in 1858, and the Darülmualimat, founded in 1869, graduated its first female teachers in 1873. Women's education not only expanded their societal roles but also facilitated their participation in the public sphere. This study examines the integration of girls into education within the framework of Tanzimat modernization, the contributions of female teachers to societal transformation, and the broader implications of these developments on Ottoman society. It emphasizes the reforms supporting women's access to education and their role in the modernization process.

Keywords: Female teachers, Ottoman modernization, Tanzimat, Women's education.

Article Type: Review article

Acknowledge:

This article is an expanded version of the abstract paper presented at the 14th International Conference on Social, Humanities, Administrative and Educational Sciences in a Changing World.

Ethics Declaration:

This study was conducted in full compliance with all the rules stated in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions." None of the acts listed under the title "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" in the second section of the directive were committed. Since the study is based on qualitative research methods such as document and archival analysis, it does not require ethics committee approval

Osmanlı Modernleşmesinde Kız Çocuklarının Eğitime Katılma Süreci ve Döneme Etki Eden Kadın Öğretmenler

Öz

Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sistemi Sıbyan mektepleri, Enderun ve medreselere dayanırken, kadınlar yalnızca Sıbyan mekteplerinde temel eğitim alabiliyordu. Tanzimat Dönemi'yle Batı etkisi altındaki reformlar, kadınların eğitime yönelik farkındalık yarattı. 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi, kızların eğitimi teşvik etmek için önemli adımlar içeriyordu. İlk Kız Rüşdiyesi 1858'de açıldı ve 1869'da kurulan Darülmuallimat, 1873'te ilk kadın öğretmenleri mezun etti. Kadın eğitimi, kadınların toplumsal rollerini genişletirken, kamu alanında yer almalarını kolaylaştırdı. Bu çalışma, Tanzimat modernleşmesi çerçevesinde kız çocuklarının eğitime katılım sürecini, kadın öğretmenlerin toplumsal dönüşüme katkılarını ve bu sürecin Osmanlı toplumundaki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kadınların eğitime erişimini destekleyen düzenlemeler ve modernleşmeye katkıları vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın eğitimi, Kadın öğretmenler, Osmanlı modernleşmesi, Tanzimat.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yy. öncesinde eğitim sistemi, geleneksel bir yapıya sahip olup bilimsel araştırma, gözlem ve deneye dayalı yaklaşımdan uzak, ezbere dayalı bir anlayışla şekillenmiştir. Avrupa, 16. yüzyıldan itibaren bilimsel ve teknik gelişmeler açısından büyük ilerlemeler kaydederken, Osmanlı Devleti bu gelişmelere ayak uyduramamıştır (Yetişgin & Dumanoglu, 2017).

Avrupa modernleşme sürecinde önemli ilerlemeler kaydetmiş olsa da kadınlarla ilgili konularda 17. ve 18. yüzyıllara kadar büyük bir değişim yaşanmamıştır. Örneğin, aydınlanma düşünürlerinden Jean Jacques Rousseau, Voltaire ve Montesquieu, kadınların yetenek ve fiziksel güç bakımından erkeklere göre daha zayıf olduğunu ve kadınların esas görevinin ev işleriyle ilgilenmek, eşlerine saygı göstermek ve çocuk yetiştirmek olduğunu savunmuşlardır (Yürüt, 2017).

Bu olumsuz yaklaşımların yanı sıra, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini müdafaa eden aydınlar da mevcuttu. Fransız düşünür Condorcet (1743-1794) bu isimlerden biridir ve ona göre, tüm insanların eşit haklara sahip olması gereklidir; aksini düşünmek ise yanlıştır. 18. yüzyılda, Avrupa'da kadın haklarını savunan çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Judith Sargent Murray'ın 1790'da yayımladığı *Cinsiyetler Arasındaki Eşitlik Üzerine* ve Mary Wollstonecraft'ın 1792'de tamamladığı *Kadın Haklarının Savunusu* adlı eserleri bu çalışmalara örnek gösterilebilir (Yürüt, 2017). Sonuç olarak, Avrupa'da da kadınların haklarını kazanması uzun bir süreç almıştır.

Osmanlı modernleşmesi, kadınlar için de daha elverişli bir ortam sunarak Osmanlı'da bir kadın hareketinin doğmasına zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu hareket, 20. yüzyıl boyunca da etkisini sürdürmüş ve Osmanlı kadınlarının modernleşme süreciyle beraber eşitlik taleplerini dile getirdikleri bir mücadeleye dönüşmüştür. Hareket, geleneklerin ve yasaların kadınlara koyduğu sınırları ortadan kaldırmayı hedeflerken, 19. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da da örgütlü bir yapıya bürünmüştür. Bu süreç, kadınların hak ve özgürlüklerini kazanma yolunda önemli adımlar atmalarını sağlamıştır.

Osmanlı'da askeri sahada duyulan yenileşme gereksinimi, politik yapıdaki değişimlerle beraber yeni elit tabakaların oluşumuna yol açarak, farklı bir yenileşme alanının daha açılmasını gerekli kılmıştır. Modernleşme süreciyle birlikte eğitim olanaklarının yaygınlaşması, özellikle kadınlar için modernleşmeyi hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Edebiyat ve basında yaşanan yeniliklerle beraber, kadının sosyal yaşamdaki rolü üstüne düşünceler paylaşılmaya başlanmış, ananevi yapılar eleştirilmeye başlanmıştır.

Tanzimat, Osmanlı Devleti için önemli bir dönüm noktası olmuş ve Tanzimat Dönemi'nde her alanda hissedilen modernleşme çabaları, Türk kadınlarının eğitim alanında haklar kazanmasına imkân tanımıştır. 1859'da kız rüştiyelerinin açılmasıyla başlayan bu süreç, 1869 senesinde hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızların gidebileceği muallim mektebi açılmasını öngörmüştür. Bu düzenlemeye dayanarak, 1870'de dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın öncülüğünde İstanbul'da Darülmuallimat kurulmuştur (Bilim, 1998). Osmanlı tarihinde önemli bir adım olan bu kadın öğretmen okulunun açılmasıyla "muallime hanım" kavramı Türk eğitiminde yerini almış, Darülmuallimat'ın ardından başka kadın öğretmen okulları da açılmıştır (Ortaylı, 2019).

Kız rüştiyelerinin açılmasıyla başlayan bu süreç, Darülmuallimat, kız sanayi mektebi, kız idadileri ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi gibi kurumların açılmasıyla gelişmiş ve 1914'te kızlar için yüksek öğretim sağlayan İnas Darülfünunu'nun kurulmasıyla önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Böylece kızlar, eğitim alanında daha geniş haklara erişmiştir.

Modernleşmeyle birlikte eğitim kurumlarındaki somut değişim, kadının toplumsal yaşama daha aktif şekilde katılımını da gözler önüne sermektedir. Ancak, geleneğin en yoğun yaşatıldığı alanlardan biri olan aile kurumu içinde modernleşmeyi gözlemlemek pek kolay değildir. Kadının eğitim amacıyla dışarıya çıkması ve dışarıda geçirdiği zaman ve mekanların geleneksel değerleri sarsmayacak şekilde sınırlandırılması, kadın modernleşmesinin en önemli tartışma konularından biri haline gelecektir.

Kadının sosyal alandaki rolünün adeta keşfedildiği bu süreçte, eğitim kurumlarının dönüşümü kadınların toplumsal konumunu güçlendirmek açısından merkezi bir öneme sahip olmuştur.

Kadının sosyal alandaki rolünün adeta keşfedildiği bir devirde, kadınların eğitim alması uygar bir ulus olma yolunda katedilen en mühim aşama olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, Tanzimat Dönemi ile başlayıp Cumhuriyet'in ilanına kadar uzanan süreçte kız çocuklarının eğitime katılma sürecini ve bu süreçte kadın öğretmenlerin oynadığı öncü rolü tarihsel bir perspektiften ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, Osmanlı modernleşmesinde eğitim politikalarının ve uygulamalarının kız çocukları üzerindeki etkilerini ve kadın öğretmenlerin bu süreçteki katkılarını incelemektir.

Literatür değerlendirildiğinde, Osmanlı eğitim tarihine dair kapsamlı araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, özellikle kızların eğitimi ve kadın öğretmenlerin etkisi üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konuda özellikle Akyüz (2019), Ergin (1977), Somel (2000), Kurnaz (1997) ve Altın (2019) gibi araştırmacıların eserleri, önemli referanslar olarak kabul edilmektedir. Ancak mevcut literatürde, kadın öğretmenlerin eğitim alanındaki etkileri, Osmanlı modernleşmesi bağlamında yeterince derinlemesine incelenmemiştir. Bu çalışma, belirtilen boşluğu doldurarak kız çocuklarının eğitimi ve kadın öğretmenlerin rolleri üzerine özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırma, doküman analizi yöntemine dayanmakta olup, Osmanlı dönemine ait resmî belgeler, dönem gazeteleri, tarihî kaynaklar ve konuya ilişkin literatür titizlikle incelenmiştir. Doküman analizi, konunun tarihsel bağlamını ve dönemin sosyo-kültürel atmosferini ortaya koymak açısından oldukça uygun bir yöntemdir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın Osmanlı eğitim tarihine, kadın eğitime yönelik politikaların gelişimini anlamaya ve kadın öğretmenlerin modernleşme sürecindeki rollerinin değerlendirilmesine yönelik literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Osmanlıda Kızların Eğitimi Üzerine Düşünceler

Osmanlı Devleti'nin yenileşme süreci, devletin başlattığı ve yönlendirdiği, Batı'ya karşı savunmacı bir ıslahat programı olarak ortaya çıkmıştır. Bu program yalnızca idari, askerî ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ananevi Osmanlı sosyolojik yapısında ve zihniyetinde de bir dönüşüm başlatmıştır. Devlet, kamusal sahaya daha çok müdahil olmaya başlamış ve dönemin aydınları tarafından "kadının özgürlüğü/özgürleştirilmesi" sorunu, kamusal alandaki ataerkil

hiyerarşik yapı, günlük hayatta cinsler arası ilişkiler ve kimlikler üzerinde tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Devlet, sadece kanunlar koymakla kalmamış, yukarıdan bir değişim yaratmaya çalışarak toplumsal normları da yönlendirmiştir. Böylece toplumu değiştirmek ve dönüştürmek için merkezi otoritenin kullanılması geleneği, Tanzimat dönemiyle başlamış ve Cumhuriyet devrinde de süregelmiştir. Bu süreç, birçok tarihçi tarafından "otoriter modernleşme/yenileşme" olarak tanımlanmaktadır (Avcı, 2007). Bu noktada, Tanzimatçıları tamamen bir toplum mühendisi olarak tanımlamak güç olsa da uygulamaları bu düşünceyi çağrıştırmaktadır. Aslında Tanzimatçıların asıl amacı, devlet iradesinin kontrolü ile imparatorluğun devam etmesini sağlamaya çalışmaktır. Tepeden aşağıya yönelik gerçekleştirilen kurumsal yenileşme çabaları, ananevi Osmanlı toplumundaki ataerkil yaklaşımı da tesir altına almıştır. Bu yapı, fazla değişiklik yapılmadan esnetilmiş ve kadın-erkek ilişkileri ile aile modeline yeni bir bakış açısıyla yaklaşılmaya çalışılmıştır. "Kadının özgürleşmesi/özgürleştirilmesi" meselesi ise bu bağlamda kadınların ideallerine ulaşmaları için mühim bir tartışma hususu haline gelmiştir (Aksoy, 2017).

Tanzimat Devri'nin hükümdarlarından Sultan Abdülmecid (1839-1861), eğitime büyük önem veren bir padişah olarak, eğitimin din ve dünya açısından herkes için gerekli olduğunu vurgulamıştır (Akyüz, 1999). Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin kurduğu Darülmaarif'e, Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Murad ve kızı Fatma Sultan'ı kendi elleriyle götürdüğü bilinmektedir. Padişah, çocuklarına bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra Kemal Efendi'ye dönerek, "Çocuklarımla eğitimi sizin uzman ellerinize bırakıyorum. Onları diğer öğrencilerle birlikte eğitin ve ayırmayın," demiştir (Koçer, 1991). Bu sözleri ve çocuklarını okula getirmesi, Sultan Abdülmecid'in kız çocuklarının eğitimine verdiği desteği açıkça göstermektedir.

Tanzimat Devri Maarif Nazırı Saffet Paşa, kız çocuklarının eğitim almasının önemini hadislerden örnekler vererek açıklamıştır. Bir hadis-i şerifte, "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır" ifadesi yer aldığından, kadın ve erkek arasında bir ayırım yapmanın uygun olmadığını vurgulayarak, kadınların da eğitimi olması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Müslüman Türk kadınının Avrupalı kadınlarla eşit seviyede olmasını istemediğini belirtmiştir (Koçer, 1991).

Muhafazakâr görüşe sahip olan Mahmut Esat gibi yazar ve üst düzey yöneticiler, İslam uygarlığının üstün olduğunu savunarak çok eşliliğin sosyal hayatın sigortası olduğunu öne sürmekteydiler. Öte yandan Şemsettin Sami kadın eğitiminin bir "medeniyet projesi" olduğunu iddia etmiştir. Kadını eğitmenin, toplumun eğitime katkıda bulunduğunu savunmuştur. Hatta Sami'ye göre kadınlar; ticaret, terzilik, doktorluk, defter tutma ve öğretmenlik gibi mesleklerde erkeklerden daha başarılı olabilmektedir. İslamiyet'in ilerlemeyi engellemediğine, aksine gerilemenin İslamiyet'in yanlış anlaşılmasından kaynaklandığına inanıyordu. Çok eşlilik, örtünme ve kadının kamu ile ilgili yaşama katılımı gibi konulardaki katı fikirlerin İslam ile ilişkilendirilemeyeceğini savunmaktaydı (Göle, 2004).

İslamcı düşünceye sahip bir diğer örnek Mehmet Akif Ersoy'dur. Ersoy, kadınların toplumda ezilmesinin ve dışlanmasının nedenini İslamiyet'in yanlış anlaşılmasına bağlamaktadır. Gerçekte İslam dini, kadınların haklarını korumaktadır. Ona göre İslam'ın sınırları içinde kalmak koşuluyla kadınların eğitimden mahrum bırakılmaması gerekmektedir (Kurnaz, 1999).

Namık Kemal ise, kadının toplum içindeki yeri ve statüsü açısından yenileşme ihtiyacını, Hz. Peygamber'in "Asr-ı Saadet" devrindeki uygulamalarıyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışıyordu. Değişimin gerekçelerini İslam dininin temellerine dayandırıyordu. Ancak bu yenileşme anlayışı sınırlı bir perspektife sahipti ve sınırlarını İslam dini belirliyordu (Göle, 2004).

Batıcılık akımı içinde öne çıkan isimlerden biri olan şair Tefik Fikret, kadınların toplumsal yaşamda hak ettikleri yerlerde bulunmaları gerektiğini savunan yazarlardandır. "Hemşirem İçin" adlı şiirinde bu düşüncesini ifade etmiştir.

Batıcı görüşü temsil eden yazarlardan Rıza Tefik, İslamiyet'in kadınların haklarını koruduğunu belirtmiş ve kadınların ezilmesinin dinle ilgili olmadığını, bunun daha çok sosyal bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Rıza Tefik, kadınların kendi haklarını yeterince sahiplenmediğini ifade etmiştir. Ona göre, öncelikle ailelerin ıslah edilmesi gerekmektedir. Çünkü kadın, çocuğunun ilk eğitimcisi olduğu için iyi bir eğitim alması şarttır (Tümer, 2001).

Türkçülük akımında yer alan şair Mehmet Emin Bey (Yurdakul), toplumun kadınları ihmal ettiğini ve bu sebeple geride kaldıklarını sık sık şiirlerinde ifade etmiştir. Ayrıca, İslam dinindeki çok eşli evliliğin yanlış yorumlandığını, bu durumun kadınların mutluluğunu olumsuz etkilediğini vurgulamıştır (Kılıç, 2014). Türkçü aydınlardan biri olan Ziya Gökalp, şiirleri aracılığıyla kadın haklarını ve kadın eğitimi savunmuştur. Gökalp'e göre, öncelikle kadınlar insan olarak değerlendirilmelidir; çünkü kadınlar eksik olduğunda, toplum da eksik kalır. Eğitim alan kadınlar, bilinçlenerek gelişim göstereceklerdir. Kadınların çalışma hayatına katılması, onların düşünce yapısını da olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle, kadınların istihdamına büyük önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kurnaz, 1999).

Kadın hakları ve kız çocuklarının eğitimi üzerine çalışan eğitimci-yazar Halide Edip, kadınların mutlaka eğitilmiş olmaları gerektiğini savunmaktadır. Toplumda her zaman erkeklerle birlikte yer almalı ve sosyal alanda geri kalmamaları önemlidir. Eğitilmiş kadınlar, topluma yön verebilirler; bu yüzden sosyal yaşamda kadın ve erkeklerin bir arada bulunması gerekmektedir. Kadınların eğitim alması, sosyal hayatın kalitesini artırmakla bağlantılıdır. Bu nedenle karma eğitim uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eden Edip, devletin gelişebilmesi için kadınların eğitime katılmasının şart olduğunu, böylece kadınların statüsünün de yükseleceğini vurgulamaktadır (Altın, 2019).

Kız çocuklarının eğitiminin önemini savunan eğitimci-yazar İsmail Hakkı Baltacıoğlu, kadınların ev işleri ve evle ilgili konuların yanı sıra çocukların eğitimi konusunda da eğitim alması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, evin idaresi ve çocuk yetiştirme konusunda ön planda olan kadınlar, bu alanlarda yetkinlik kazanarak daha bilinçli hareket etmelidirler. Eski maarif müdürü Ethem Nejat ise, sağlam bir temel üzerine kurulmamış bir bina nasıl dayanıksız olacaksa, eğitim almayan bir annenin yetiştirdiği çocukların da eksik kalacağını ifade etmektedir. Eğitimci Selim Sabit Efendi de bu görüşleri paylaşarak, bilinçli ve eğitilmiş annelerin çocuklarının sorularını doğru cevaplarla aydınlayabileceğini vurgulamaktadır (Altın, 2019).

Kadının konumu ve eğitimi konusundaki devrin bilim adamlarının fikirleri, evvelki yüzyıllara göre çağdaş bir bakış açısı sergilemekte ve bu alanda atılan yeni bir adımı temsil etmektedir. Kadın meselesi gündeme getirilerek, bu konuda bir kamuoyu oluşturma çabası içinde bulunulmuştur.

Tanzimat Fermanı'nda kadınlara dair bir madde bulunmamasına rağmen, kadınlarla ilgili kanunların çıkarılması, kız okullarının açılması ve kadınlara yönelik yasakların hafifletilmesi, yeni bir dönemin başlangıcını müjdelemektedir. 1856 Arazi Yasasıyla kadınlara, erkeklere olduğu üzere verasette arazi hakkı tanınması, gelinlik vergisinin kaldırılması ve kadınlara belirli şartlar altında eğitim fırsatları sağlanması bu gelişmelerin göstergeleridir. Tanzimatçılar, Avrupa'nın feminist hareketlerinin tesirinde kalarak Türk kadınının mesleki yaşama katılımını destekleyen görüşler ortaya atmışlardır. 1868'de Terakki Gazetesi, Avrupa'daki kadın eğitime ve kadının toplumsal hayata katılımındaki kısıtlamalara dair birçok makale yayımlamıştır (Arıkan, 1994). Tanzimat devrinde, modernleşme anlayışı çerçevesinde kadının devlet işlerindeki rolü ve sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde ise kadın okuryazarlığındaki yükselişe beraber kadın basını da gelişim göstermiştir. Kadınlara yönelik gazete ve dergiler aracılığıyla, kadın eğitiminin önemi vurgulanmıştır.

Batıcılık akımı içinde öne çıkan isimlerden biri olan şair Tevfik Fikret, kadınların toplumsal yaşamda hak ettikleri yerlerde bulunmaları gerektiğini savunan yazarlardandır. "Hemşirem İçin" adlı şiirinde bu düşüncesini ifade etmiştir.

Batıcı görüşü temsil eden yazarlardan Rıza Tevfik, İslamiyet'in kadınların haklarını koruduğunu belirtmiş ve kadınların ezilmesinin dinle ilgili olmadığını, bunun daha çok sosyal bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Rıza Tevfik, kadınların kendi haklarını yeterince sahiplenmediğini ifade etmiştir. Ona göre öncelikle ailelerin ıslah edilmesi gerekmektedir. Çünkü kadın, çocuğunun ilk eğitimcisi olduğu için iyi bir eğitim alması şarttır (Tümer, 2001).

Türkçülük akımında yer alan şair Mehmet Emin Bey (Yurdakul), toplumun kadınları ihmal ettiğini ve bu sebeple geride kaldıklarını sık sık şiirlerinde ifade etmiştir. Ayrıca İslam dinindeki

çok eşli evliliğin yanlış yorumlandığını, bu durumun kadınların mutluluğunu olumsuz etkilediğini vurgulamıştır (Kılıç, 2014). Türkçü aydınlardan biri olan Ziya Gökalp, şiirleri aracılığıyla kadın haklarını ve kadın eğitimi savunmuştur. Gökalp'e göre öncelikle kadınlar insan olarak değerlendirilmelidir; çünkü kadınlar eksik olduğunda toplum da eksik kalır. Eğitim alan kadınlar bilinçlenerek gelişim göstereceklerdir. Kadınların çalışma hayatına katılması, onların düşünce yapısını da olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle kadınların istihdamına büyük önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kurnaz, 1999).

Kadın hakları ve kız çocuklarının eğitimi üzerine çalışan eğitimci-yazar Halide Edip, kadınların mutlaka eğitilmiş olmaları gerektiğini savunmaktadır. Toplumda her zaman erkeklerle birlikte yer almalı ve sosyal alanda geri kalmamaları önemlidir. Eğitilmiş kadınlar topluma yön verebilirler; bu yüzden sosyal yaşamda kadın ve erkeklerin bir arada bulunması gerekmektedir. Kadınların eğitim alması, sosyal hayatın kalitesini artırmakla bağlantılıdır. Bu nedenle karma eğitim uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eden Edip, devletin gelişebilmesi için kadınların eğitime katılmasının şart olduğunu, böylece kadınların statüsünün de yükseleceğini vurgulamaktadır (Altın, 2019).

Kız çocuklarının eğitiminin önemini savunan eğitimci-yazar İsmail Hakkı Baltacıoğlu, kadınların ev işleri ve evle ilgili konuların yanı sıra çocukların eğitimi konusunda da eğitim alması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre evin idaresi ve çocuk yetiştirme konusunda ön planda olan kadınlar, bu alanlarda yetkinlik kazanarak daha bilinçli hareket etmelidirler. Eski Maarif Müdürü Ethem Nejat ise sağlam bir temel üzerine kurulmamış bir binanın nasıl dayanıksız olacağını belirterek, eğitim almayan bir annenin yetiştirdiği çocukların da eksik kalacağını ifade etmektedir. Eğitimci Selim Sabit Efendi de bu görüşleri paylaşarak, bilinçli ve eğitilmiş annelerin çocuklarının sorularını doğru cevaplarla aydınlayabileceğini vurgulamaktadır (Altın, 2019).

Kadının konumu ve eğitimi konusundaki devrin bilim adamlarının fikirleri, önceki yüzyıllara göre çağdaş bir bakış açısı sergilemekte ve bu alanda atılan yeni bir adımı temsil etmektedir. Kadın meselesi gündeme getirilerek, bu konuda bir kamuoyu oluşturma çabası içine girilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nda kadınlara dair bir madde bulunmamasına rağmen, kadınlarla ilgili kanunların çıkarılması, kız okullarının açılması ve kadınlara yönelik yasakların hafifletilmesi, yeni bir dönemin başlangıcını müjdelemektedir. 1856 Arazi Yasasıyla kadınlara, erkeklere olduğu gibi verasette arazi hakkı tanınması, gelinlik vergisinin kaldırılması ve kadınlara belirli şartlar altında eğitim fırsatları sağlanması bu gelişmelerin göstergeleridir. Tanzimatçılar, Avrupa'nın feminist hareketlerinden etkilenerek Türk kadınının mesleki yaşama katılımını destekleyen görüşler ortaya atmışlardır. 1868'de Terakki Gazetesi, Avrupa'daki kadın eğitime ve kadının toplumsal hayata katılımındaki kısıtlamalara dair birçok makale yayımlamıştır (Arıkan, 1994). Tanzimat devrinde, modernleşme anlayışı çerçevesinde kadının devlet işlerindeki rolü ve sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde ise kadın okuryazarlığındaki yükselişe beraber kadın basını da gelişim göstermiştir. Kadınlara yönelik gazete ve dergiler aracılığıyla kadın eğitiminin önemi vurgulanmıştır.

Osmanlı Modernleşme Sürecinde Kızların Eğitimi: Hukuki, Kurumsal ve Toplumsal Dönüşüm

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı (1856) ve I. Meşrutiyet (1876) gibi tarihî dönüm noktalarının ortak özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında yaşadığı geri kalmışlığın, siyasi devamlılığını tehdit edecek bir boyuta ulaşmasını önlemeye yönelik çabalar olmasıdır. Bu süreçte özellikle İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin, imparatorluk içindeki yabancı uyruklu halk grupları üzerinden bu amaç doğrultusunda etki göstermeye çalıştıkları görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile yaşadığı bu rekabetin bir yansıması olarak, kadının toplumdaki yeri tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, dönemin edebiyat eserlerinden hukuk alanındaki küçük ama anlamlı adımlara kadar çeşitli alanlarda kadının toplumsal konumu ele alınmıştır. Kadının toplumdaki yerinin sorgulanması, yalnızca fikrî veya hukuki düzeyde değil, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Toplumda kadının konumunun değişiminde en etkili

alanın eğitim olduğu söylenebilir; bu gelişmelerle birlikte Türk kadını, toplum içinde daha etkin bir rol üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarına verilen eğitim hakları birdenbire ortaya çıkmamış; aksine, çeşitli düzenlemelerle adım adım sağlanmıştır. Bir alanda yapılan değişiklikler diğer alanları da etkileyerek gelişimi hızlandırmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları, Arazi Kanunu, Sicil-i Nüfus Düzenlemesi gibi düzenlemeler ve basında yayımlanan kadın haklarına dair makaleler, dolaylı olarak kız çocuklarının eğitim hakkını elde etmelerine zemin hazırlamıştır (Balcı, 2017).

Tanzimat Dönemi öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim hayatı sıbyan mektepleri, Enderun mektepleri ve medreseler üzerine kurulmuştu. O dönemde zorunlu eğitim, ilkökul düzeyindeki sıbyan mekteplerinde verilmekteydi. Kız çocukları, sıbyan mekteplerine hem erkek çocuklarla birlikte hem de yalnızca kızlar için açılmış olan kız sıbyan mekteplerine devam edebilmekteydi. Ancak genellikle 9 yaşından sonra bu okullara gitmeyi bırakmışlardır; bu durumun sebebi olarak öğretmenlerin erkek olması gösterilmiştir (Şanal, 2004). Kızlar çoğunlukla mahallelerindeki sıbyan mekteplerine gidip bilgili kadınlardan dinî eğitim almışlardır. Zengin ve kültürlü ailelerin kızları ise özel hocalardan ders alarak yetiştirilmişlerdir.

1847 yılında yayımlanan bir talimat ile karma eğitim verilen okullarda kız ve erkek öğrencilerin yan yana oturmamaları emredilmiştir. Ardından 1858'de bir Sadaret tezkiresi ile ilkökullarda kız ve erkek talebelerin ayrı sınıflarda eğitim almaları kararlaştırılmıştır (Baltacı, 2003). Tanzimat Devri'nde sıbyan mektepleri 1847'de ele alınmış ve 1869'da yeniden gözden geçirilmiştir. 1869'da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, İstanbul ve diğer illerde umumi eğitimin düzenlenmesini hedefleyen ilk kapsamlı hukuki metin olarak kabul edilmiştir. Bu nizamnameyle birlikte ilköğretim, medresenin etkisinden ayrılmış ve Osmanlı Devleti, sıbyan mektebi öğretmenlerinin mesleki bilgi düzeyine ve okulların yapısına daha fazla özen göstermeye başlamıştır (Somel, 2019).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 9, 15 ve 16. maddeleri kız öğrencileri kapsayan düzenlemeler içermektedir (Akyüz, 2019). Bu nizamnameye göre kız çocuklarının 7 ila 11 yaş arasında sıbyan mektebine devam etmesi öngörülmüş ve zorunlu hale getirilmiştir. Aynı mahallede iki sıbyan mektebi bulunuyorsa birinin kızlar için ayrılması, tek bir okul varsa kız ve erkek öğrencilerin aynı okulda fakat ayrı sınıflarda oturması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kız sıbyan okullarında kadın öğretmenlerin görev yapması zorunluluğu getirilmiştir. Ancak kadın öğretmen temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle, kadın öğretmenler yetişene kadar karakteri düzgün, yaşlı erkek öğretmenlerin kız öğrencilere eğitim vermesi uygun görülmüştür (Kurnaz, 1999). Osmanlı Devleti, 15. yüzyıldan Tanzimat Dönemi'ne kadar kız çocuklarının ilkökul seviyesinde eğitim alabilmesi için kız sıbyan mekteplerini desteklemiştir. 1872'den itibaren ise geleneksel sıbyan mekteplerini, modern eğitim sağlayan ibtidai mekteplere dönüştürme çalışmalarına başlamıştır.

Tanzimat Dönemi'nde kızlara yönelik eğitim ve mesleki eğitim düzenlemeleri, özellikle sağlık alanında başlamıştır. Osmanlı Devleti, kadınların eğitimi konusundaki ilk adımlarını 1838'de açılan Mekteb-i Tıbbiye'ye dört yıl içinde kız öğrencileri de dahil etmeye çalışarak atmıştır. 1842'de Mekteb-i Tıbbiye'de kızlar için başlatılan ebelik kursları, bu çabaların başlangıcı olmuştur. İlk kez 1843'te tıbbiye okulunda ebelik eğitimi verilmiş ve bu alandaki ilk mezunlar 1845'te mezun olmuştur (Şensoy, 2008). Bu mezunların 10'u Müslüman, 26'sı gayrimüslimdir. Kadınların kamusal alana katılımı açısından bu girişim büyük önem taşımaktadır. Kızlar için açılan ikinci eğitim kurumu ise rüşdiye okulları olmuştur (Somel, 2000).

İstanbul'da 1858'de açılan ilk kız ortaokulu olan "Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi," Osmanlı'nın geleneksel yapısı nedeniyle kız ve erkek çocukların birlikte eğitim almasının uygun görülmediği bir dönemde açılmıştır (Ergin, 1977). Ardından, Atmeydanı İnas Ortaokulu'nun açılmasına yönelik 24 Haziran 1862 tarihli iradede, kadın ve erkeğin ilim öğrenmesinin dini bir yükümlülük olduğu ifade edilerek kadınların eğitiminin önemi vurgulanmıştır. Bu amaçla halkın kızlarını bu mekteplere göndermeleri tavsiye edilmiştir. 1869 yılında İstanbul'un farklı bölgelerinde yedi kız ortaokulu kurulmuştur (Demirel, 2002). Bu okullar, sıbyan okulları ve mahalle eğitimlerinden

farklı olarak kızların daha kapsamlı bir eğitim almalarına olanak tanımış ve kadınların toplumsal hayata katılma sürecinin ilk büyük adımını oluşturmuştur.

1869 Nizamnamesi'nde, rüştiyenin üzerine idadi adı verilen bir okulun açılması ve bu okulda ülke genelindeki Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte eğitim alması kararlaştırılmıştır. Bu kararın ardından 1873 yılında ilk idadi okul faaliyete geçmiştir. İdadilerde erkek çocuklar eğitim alırken, kızların rüştiyeden sonra devam edebileceği bir okul mevcut değildi. Bu eksikliği gidermek için kızların lise düzeyinde eğitim alması amacıyla Sultan II. Abdülhamid döneminde girişimler başlamıştır. 1880 yılında sadece üç öğrenciyle kızlar için lise düzeyinde eğitim vermeye başlanmıştır. Ders programında genel kültür derslerinin yanı sıra Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca dersleri ile müzik ve ev işleri gibi dersler de yer almıştır. Ancak bu okul, yalnızca iki yıl eğitim verdikten sonra yeterli ilgi gösterilmediği için kapatılmıştır (Bilim, 1998).

1908 yılından sonra, 1869 Nizamnamesi'nde belirtilen sultanilerin açılması kararlaştırılmış ve idadiler sultani adıyla eğitim vermeye devam etmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında ülkede toplamda 50 sultani okul bulunmakta ve bunların bazıları yatılı olarak faaliyet göstermekteydi. Kızlar ve erkekler için ayrı okullar tahsis edilmiştir. 1911 yılında Aksaray'da, kızlar için İstanbul İnas İdadisi adıyla bilinen ilk kız idadisi açılmış ve bu okulun adı iki yıl sonra İstanbul İnas Sultanisi olarak değiştirilmiştir (Akyüz, 2019).

Kızların eğitimine yönelik planlanan yenilikler, başka bir sorunun çözümüne katkı sağlarken, kadınların kamusal alanda mesleki olarak yer almalarını da kolaylaştırmıştır. Rüştiyelerde kadın öğretmenlerin yetersizliği, bu ihtiyacı karşılayacak eğitim kurumlarının açılmasına yönelik fikrin gelişmesine yol açmış ve bu kapsamda Darülmuallimat ile Kız Sanayi Mektepleri kurulmuştur. 1869 yılında açılan Darülmuallimat, 1873'te ilk mezunlarını vermiştir. Bu mezunlardan Fahriye, Münire, Fatma Nigâr, Zehra ve Hatice Hanımlar, kız rüşdiyelerine atanarak Türk eğitim tarihinde ilk kadın öğretmenler ve o dönemin muallimleri olarak kayıtlara geçmişlerdir (Ergin, 1977).

Kız Sanayi Mektepleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların erkeklerle eşit haklara doğru hızla ilerlediği bir dönemin öne çıkan örneklerindendir. Başlangıçta eğitimleri Sıbyan Mektepleriyle sınırlı olan "Osmanlı'nın Kızları," önce Kız Rüşdiyelerinde eğitim alma hakkı kazanmış, ardından Darülmuallimat aracılığıyla bu okullarda öğretmen olma imkânına kavuşmuşlardır. Bu süreçte yalnızca dinî değil, aynı zamanda dünyevî bilgilerle de tanışmışlardır. Kız Sanayi Mektepleri ise kız çocuklarının evde öğrendikleri nakış, dikiş gibi becerileri ev dışına taşıyarak bir "altın bilezik," yani bir geçim kaynağı oluşturabilmelerini sağlamıştır.

Eğitim imkânlarının sınırlı olduğu ve yalnızca varlıklı ailelerin kız çocuklarının daha ileri düzeyde eğitim alabildiği bir dönemden, Kız Sanayi Mekteplerinin kuruluşuna geçiş, Osmanlı İmparatorluğu için kayda değer bir ilerleme olarak değerlendirilmektedir. Elif Ekin Akşit, Kızların Sessizliği adlı eserinde bu dönüşümü şu şekilde yorumlamaktadır:

"19. yüzyıl ortasına değin erkek çocukların kamusal eğitimini geriden takip etmiş olan kızların eğitimi, 1865 senesinde Kız Sanayi Mekteplerinin erkekler için kurulan sanayi mektepleriyle eş zamanlı tesisi ile bu geleneği bozar. Hızlı değişimin tecrübe edildiği bu dönemde, kızların ön plana çıktığı bu okullar bir yandan da o vakte kadar sarayda ve son bir-iki yüzyıldır kimi seçkinlerin evlerinde hüküm süren -nakış ve müzik sınıfları gibi- eğitim biçimlerini örnek alıyorlardı. Yani, derslerin içerikleri ve kızların önceden süregelen bir arada eğitim biçimleri arasındaki benzerlikler, ev içi eğitim biçimleri ve Kız Sanayi Mektepleri arasında bir devamlılık olduğuna işaret eder" (Akşit, 2005).

Akşit'e göre, bu durum aynı zamanda alt sınıftaki Müslüman kızların eğitimine yönelik bir siyasi projeyi de temsil etmektedir. Saray ve çevresinin sahip olduğu eğitim olanakları, Kız Sanayi Mektepleri aracılığıyla kamusal alana taşınmaktadır (Akşin, 2000).

Bu Kız Sanayi Mektepleri, Sultan II. Abdülhamid döneminde faaliyete geçmiştir. 1887-1888 tarihli devlet yıllıklarına göre o dönemde ülkede iki kız sanayi mektebi bulunmaktaydı. Bu okullarda 11 kadın muallim ve 260 talebe eğitim görmektedir. 1890 yılında Üsküdar Kız

Ortaokulu, bir kız sanayi mektebine dönüştürülmüş ve başöğretmenlik görevine Hayriye Hanım atanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bu okulların sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1884 yılında hazırlık sınıfı dâhil olmak üzere bu okulda eğitim süresi beş yılken, 1900'de bu süre yedi yıla çıkarılmıştır. Ayrıca 1909 yılında açılan Osmanlı-Fransız Kız Sanat Okulu ve yine aynı yıl kurulan İnas İttihad-ı Osmanî Okulu, kızların mesleki eğitim alması açısından önemli adımlar olmuştur. Ancak 1911 yılından sonra yeterli bina olmaması sebebiyle kapanan bu okullar, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1927 yılında Kız Sanat Enstitüleri adıyla yeniden açılacaktır (Kurnaz, 1997).

Tanzimat Dönemi sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in yönetimde olduğu dönem, eğitimde olumlu gelişmelerin yaşandığı ve modernleşme çabalarının yoğunlaştığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde, padişahın eğitimde yenilik yapma amacını ehil devlet adamlarına devretmesi önemli bir etkiye sahip olmuştur. Eğitim alanında yeni düşüncelere sahip ve bu alanda araştırmalar yapan Mehmed Said Paşa, Kemal Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Münif Paşa, Mustafa Nuri Paşa, Emrullah Efendi ve Selim Sabit Efendi gibi eğitimcilerden padişah doğrudan faydalanmıştır.

Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirme Süreci

Kadın Öğretmenliğin Kurumsal Temelleri: İstanbul Darülmuallimât'ının Kuruluşu ve Gelişimi

Osmanlı Devleti, Tanzimat devrinin getirdiği yasalastırma hareketleri çerçevesinde eğitim sistemini kanuni bir temel üzerine oturtmayı hedeflemiştir. Bu alandaki en önemli adım, 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi olmuştur. 1 Eylül 1869 tarihli bu Nizamnâmenin 68-70. maddeleri gereğince, kız rüşdiyelerinde görev alacak kadın öğretmenleri yetiştirmek amacıyla "Darülmuallimât" adı verilen bir muallim mektebi açılması planlanmıştır. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile kurulması planlanan Darülmuallimât'ın teşkilat yapısı, öğretim kadrosu, öğrencilere yönelik koşullar ve müfredat programının içeriği gibi konulara yer verilmiştir. Bu okul, ilkokul ve ortaokul şubelerine ayrılacak şekilde düzenlenecek, Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler için ayrı okulların açılması teşvik edilecektir. İlkokul şubesi iki yıl, ortaokul şubesi ise üç yıl eğitim verecektir (Unat, 1964).

Kız Öğretmen Okulu'nun açılması için hazırlıklara hızla başlanmış, İstanbul Sultanahmet'te Ayasofya'ya yakın Yerebatan Caddesi'ndeki ahşap bir konak, okul binası olarak kiralanarak düzenlenmiştir. Ayrıca okulda çalışmak üzere bir kapıcıya aylık 200 kuruş, bir hizmetçiye ise 150 kuruş maaşla iş verilmiştir. Öğretmen ve öğrenci alımı için gazetelere ilanlar verilmiş; örneğin, Takvim-i Vekâyi gazetesinin 1 Zilkade 1286 tarihli sayısında yayımlanan bir ilanda, "Darülmuallimât'a kabul edilecek kadınların 13 yaşından küçük ve 35 yaşından büyük olmaması gerektiği" vurgulanmıştır (Takvim-i Vekâyi, 1 Zilkade 1286, Defa:1184).

Darülmuallimât'a öğrenci sağlamak amacıyla, 8 Şubat 1870 yılında Eğitim Bakanı Saffet Paşa ve Maârif Nezâreti İdare Dairesi üyesi Mecit ile İlmiye Dairesi üyesi Mustafa Efendi'nin katılımıyla bir komisyon tarafından yapılan imtihana 32 talebe katılmıştır. Bu imtihanda, talebeler Emsile, Amel-i Erbaa, Coğrafya, İmlâ, Sülüs Yazı, Resim ve Nakış-Hiyâdet derslerinden değerlendirilmiştir. Sonunda, 26 Nisan 1870 Çarşamba günü Eğitim Bakanı Saffet Paşa'nın bir açılış konuşmasıyla Darülmuallimât resmen açılmıştır. Bu konuşmada Saffet Paşa, Türk kadınlarının eğitimine önem verilmesi gerektiğini ve İslam'ın kadın eğitimine olan desteğini vurgulamıştır (Takvim-i Vekâyi, 25 Muharrem 1287, Defa:1217; Ergin, 1977, s.671-672; Berker, 1945, s.99-100).

1869 Nizamnamesi'nde Darülmuallimât'a bir müdire atanması öngörülmesine rağmen, okul açıldığında yönetici olarak hem bir müdür hem de bir müdire görevlendirilmiştir. Ayrıca öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla yabancı öğretmenlere de görev verilmiştir. 1870 yılında Takvim-i Vekayi gazetesinin 1234 ve 1235. sayılarında Darülmuallimât'ta görev alacak öğretmenler için ilan verilmiş, erkek öğretmen adaylarının 40 yaş üstünde olması şart koşulmuştur. Kadın öğretmenler tercih edilse de zorunluluktan dolayı erkek öğretmenler de derslere girmiştir. Okul açıldığında ilk yönetici olarak Müdür Emin Efendi atanmıştır. Başlangıçta sadece resim ve nakış derslerine kadın öğretmenler atanmışken, daha sonra Refika Hanım'ın müzik dersleri öğretmeni olarak görevlendirilmesiyle kadın öğretmen sayısı artmıştır. Ancak

İstanbul Darülmuallimatı, II. Meşrutiyet'e kadar yalnızca İstanbul'daki okulların kadın öğretmen ihtiyacını karşılayabilmıştır (Ergin, 1977; Kurnaz, 1997).

İstanbul Darülmuallimatı'ndan mezun olan ilk kadın öğretmenler, 1873 yılında diplomalarını almışlardır. Bu öğrenciler Farsça, Arapça, tarih, coğrafya, resim, nakış, hesap, sülüs, güzel yazı ve rik'a derslerinden sınava tabi tutulmuşlardır. Sınavda tüm soruları doğru yanıtlayarak birinci olan Üsküdarlı Hafız Fethiye Hanım ödüllendirilmiştir. 1873 mezunlarının en yaşlısı 30, en genci ise 14 yaşındadır. Maarif Nezareti, Darülmuallimat'ın açılışı öncesinde gazetelere verdiği ilanlarda okula kabul edilecek kız öğrencilerin 15-35 yaş aralığında olması gerektiğini belirtmişti. Ancak 1873'te son sınıfta 14 yaşında bir öğrencinin bulunması, o dönemde gerekliliklerden dolayı yaş kriterlerinde esneklik yapıldığını göstermektedir (Öztürk, 1993; Kurnaz, 1997; Akyüz, 1999).

1848 yılında kurulan Darülmuallimîn okullarının sayısı, 1909 yılına kadar taşradaki okullar da dâhil edilerek 29'a ulaşmıştır. Ancak 1870 yılında kurulan Kız Öğretmen Okulu, II. Meşrutiyet dönemine kadar İstanbul'daki tek kadın öğretmen okulu olarak faaliyet göstermiştir. Bu kurum, II. Meşrutiyet devrine kadar öğrencilerin her ay maaş aldığı burslu bir okul olarak dikkat çekmiştir. Darülmuallimat, kız ilkokulları, kız ortaokulları ve kız sanat mekteplerine kadın muallim yetiştirmiştir. Burs almayan öğrenciler, öğretmen olup olmama konusunda serbest bir seçim yapabilmekteydi. İstanbul Darülmuallimatı, açıldığı tarihten itibaren kızların ulaşabileceği en yüksek eğitim seviyesini sunan yüksekokul statüsündeki eğitim kurumu olmuştur (Kurnaz, 1997).

1870'te kadın öğretmen yetiştirmek üzere açılan Darülmuallimat, kadın eğitiminin lise düzeyine ulaşmasını hedeflemiştir. Ancak kadın eğitimine ilişkin bu gelişmeler başlangıçta İstanbul, Selanik ve İzmir gibi illerle sınırlı kalmış ve toplumsal dönüşüm ilk etapta üst sınıf aileler üzerinde etkili olmuştur (Avcı, 2007).

Rusya ile yapılan 93 Harbi'nin getirdiği olumsuz etkiler eğitim alanına da yansımıştır. Savaş sebebiyle İstanbul'a yoğun göç yaşanmış, bu durum Darülmuallimat okulunu da etkilemiştir. Savaş nedeniyle okul iki yıl boyunca eğitim faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış ve bu da dört yıl boyunca mezun verilememesine yol açmıştır.

29 Temmuz 1895 tarihinde yayımlanan "Darülmuallimat ve İhtiyat Kısımına Mahsus Talimat" ile Kız Öğretmen Okulu'nun yönetim şekli, öğretim kadrosu, öğrenci nitelikleri ve ders programları gibi konularda yeni düzenlemeler yapılmıştır (Maarif Salnamesi, 1317, s.321-322).

Darülmuallimat, ilkokul ve ortaokullara öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuş olup eğitim süresi üç seneydi. Ayrıca okul bünyesinde, altı yıllık bir eğitim sunan ve rüşdiyelere denk olan bir de İhtiyat Kısmı bulunacaktı. İhtiyat Kısmı'ndan mezun olanlar, diğer rüşdiye mezunları gibi ancak bir seçme sınavında başarılı olduklarında Darülmuallimat'a girebilecekti. 1895 Talimatnamesi ile okulda bir "erkek müdür" ve ona bağlı bir "kadın müdire" bulunması öngörülmüştür. Bu kişiler Maarif Nezâreti tarafından atanacak, müdür talimatların uygulanmasından sorumlu olacaktı. Müdirenin yetkileri ise sınırlandırılmış; okulun dış işleri ve yazışmalarda yer alamayacak, iç işlerde de erkek müdürün onayı olmadan hiçbir uygulama yapamayacaktı. Müdirenin okulda sürekli denetim yapması istenirken, müdür haftada en az iki kez dersaneleri ve nakış odalarını dolaşarak eğitim-öğretim sürecini gözlemleyecekti. Böylece 1895 Talimatnamesi ile müdire, müdüre kıyasla daha düşük bir konuma getirilmiş, yönetim ve karar yetkisi müdüre verilmişti. Bu talimat, Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nden 26 yıl sonra yayımlanmasına rağmen daha geri bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır (Akyüz, 2000).

II. Meşrutiyet devri, kadınların eğitimi üzerine yoğun tartışmaların ve yayınların yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaşanan tartışmaların esas sebepleri şöyledir:

1. 1908'de sansürün kaldırılmasıyla birlikte özgür bir düşünce ve tartışma ortamının meydana gelmesi ve böylelikle herkesin fikirlerini özgürce ifade edebilmesi,
2. Batı devletlerindeki yaşam ve kadınların durumunun daha iyi tanınması,

3. Kız çocuklarının eğitimi ve okullaşması için kadın öğretmenlerin yetiştirilmesine duyulan ihtiyacın anlaşılması,
4. Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın yarattığı sosyal yıkım ve felaketlerin topluma etkisi; bu etkiler kadınların hem fikri hem de bedeni gücüne olan ihtiyacı artırmıştır. Aynı zamanda savaşların yarattığı yıkım, Osmanlı yönetici ve aydınlarını özeleştiriye yöneltmiş, geleneksel olumsuz tutumları sorgulamalarına ve bunlardan uzaklaşma çabalarına zemin hazırlamıştır. Döneme dair devrin ileri gelen eğitimcilerinden Satı Bey, eğitime verilen önemi şu sözleriyle vurgulamaktadır:

"...Balkan felaketleri herkesin gözünü açtı, yalnızca ordunun güçlü olmasının yeterli olmadığı, memlekette eğitimin yaygınlaşmasının gerekli olduğu kanaati herkeste hasıl oldu." (Sâti, 1324, s.663).

Bu devirde eğitim ve kadın yaşamında hızlı bir ilerleme ve değişim yaşanmasına rağmen, Kız Öğretmen Okulu bu gelişmelere ayak uyduramamıştır. Bunun başlıca nedeni, okulda hâlâ tutucu bir zihniyetin hâkim olmasıdır.

Halide Salih (Edip Adıvar), Tanin gazetesinde yazdığı bir makalede, Kız Öğretmen Okulu'nun mevcut hâliyle nitelikli öğretmenler yetiştiremeyeceğini belirtmiştir. Ona göre bu okul idâdi düzeyde açılmasına rağmen, rüşdiyelerden bile daha düşük bir seviyede idi. Okulda pedagojinin dahi öğretilmediğini ifade eden Halide Salih, Ayşe Sıtkı Hanım dışında, okulun bugüne kadar yönetiminde bulunan kişilerin yetersiz ve başarısız olduğunu vurgulamıştır. Dârümuallimât'ın gerçekten bir muallim mektebi durumuna gelebilmesi için en etkili çözümün, okulun Amerika'daki öğretmen okulları örneğinde ve bir Amerikalı eğitimci gözetiminde yeniden yapılandırılması olduğunu savunmuştur (Salih (Edip Adıvar), 1324).

Halide Edip'in girişimleri ve kamuoyundan gelen talepler sonucunda, Kız Öğretmen Okulu 1910-1911 yıllarında yatılı bir okul hâline getirilmiş ve öğretim süresi iki yıla düşürülmüştür. 1913-1914 yıllarında ise okula bir uygulama okulu eklenmiştir (Baskın, 2008). 1870 yılından 1914 yılına kadar yaklaşık 44 yıl boyunca kız öğrencilerin eğitim alabildiği en üst düzey eğitim kurumu olan Kız Öğretmen Okulu, aynı zamanda kentli ve çalışan Müslüman kadın modelinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Mezunlarının öğretmen olarak atanması, kadınların devlet işlerinde daha görünür hâle gelmelerine katkı sağlamıştır.

Dârümuallimât'ın yatılı bir okul olarak açılması, Fatih'in Çarşamba semtinde bulunan Saip Paşa Konağı'nda, yatılı kız sanat okulunun bünyesinde bir sınıf oluşturularak gerçekleştirilmiştir. Dersler, bu okulun öğretmenleri tarafından verilmiştir.

Dârümuallimât'ta 1913-14 eğitim-öğretim yılında, öğrencilerin uygulama yapabileceği bir bölüm olan ibtidai veya tatbikat sınıfı açılmıştır (Akyüz, 1999). Bu sayede öğrenciler, dersleri pratik şekilde uygulama imkânı bulmuşlardır. Ayrıca kız öğrenciler, eğitim alanında kendilerini geliştirmek amacıyla çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklere katılmış; düzenlenen konferanslar, seminerler ve sergilerde yer almışlardır. Öğrenciler konferanslar vermekle kalmayıp, sonrasında münazara veya tartışma gibi teknikleri kullanarak fikir alışverişinde bulunma fırsatı da elde etmişlerdir (Yetişgin & Dumanoglu, 2022).

Dârümuallimât'ın yatılı bir eğitim kurumuna dönüştürülmesinin amacı, çeşitli şehirlerden kız öğrencilerin buraya gelip öğrenim görmelerini sağlamak ve kadın öğretmen sayısını artırmaktı. Ancak istenilen sonuçlar elde edilememiştir; zira yatılı okulun kapasitesi yetersiz kalmış ve çok sayıda öğrenci kabul edilememiştir. Bu durum üzerine kırsal alanlarda da Dârümuallimât okullarının açılması kararlaştırılmıştır (Yetişgin & Dumanoglu, 2019).

Dârümuallimat-ı Aliye: Savaş ve İşgal Gölgesinde Taşrada Kadın Öğretmen Okulları

1913 yılında yürürlüğe giren Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile taşra bölgelerinde kadınlar için öğretmen okulları açılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Okulların masraflarının yerel yönetimler tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Bu kanunun 48. maddesinde, Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin kararı ve Maarif Nezaretinin onayı ile ihtiyaç duyulan

illerde kadın öğretmen okullarının açılacağı ifade edilmiştir. İlgili madde, "Mekâtib-i ibtidaiye-i inasa muallime yetiştirilmek üzere vilayet tedrisât-ı ibtidaiye meclislerinin kararı ve Maarif Nezaretinin tensibi üzerine icab eden mahallerde leyli darümuallimatlar tesis olunacaktır." şeklinde düzenlenmiştir. İlk olarak 1913 yılında Adana'da, ardından 1914 yılında İzmir ve Edirne'de, 1915 yılında Kastamonu, Bursa, Halep, Ankara ve Konya'da, 1916 yılında Balıkesir ve Sivas'ta Darümuallimatlar kurulmuştur (Aksoy, 2017). 1921 yılında Kayseri'de bir Darümuallimat daha açılmıştır. Ülkenin işgal altında olması, ekonomik zorluklar, ders verecek yeterli öğretmenin bulunmaması ve yeterli bütçe ayrılamaması gibi nedenler yüzünden her ilde Darümuallimat açılamamıştır (Yetişgin & Dumanoglu, 2019).

I. Dünya Savaşı yıllarında bazı okullarda eğitim faaliyetleri devam etmesine rağmen, 1918 yılından itibaren taşra okullarında eğitim-öğretim güçlükle sürdürülmüştür. Ülkenin işgal altında olması nedeniyle bazı öğretmenler okullarını terk etmiştir. Kastamonu'daki okul 1923'te kapandığında öğrenciler Bursa Darümuallimatı'na aktarılmıştır. Yunan işgali İzmir'deki okulda eğitim faaliyetlerini olumsuz etkilemiş, Balıkesir'de ise eğitime ara verilmiştir. Bu okullardan bir kısmı Cumhuriyet döneminde eğitimlerine devam etmiştir (Yetişgin & Dumanoglu, 2019).

I. Dünya Savaşı sonrasında taşrada açılan bazı kadın öğretmen okulları ülke sınırlarının dışında kalmıştır. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılı itibarıyla, ülke içinde İstanbul'daki Darümuallimat ile taşradaki 6 Darümuallimat olmak üzere toplam 7 kadın öğretmen okulu bulunmaktadır. 1924-1925 eğitim-öğretim yılından itibaren mevcut Darümuallimat okulları, Kız Muallim Mektebi adı altında eğitim vermeye devam etmiştir (Öztürk, 1993).

Osmanlı'da Okul Öncesi Eğitimin Doğuşu: Ana Muallime Mektepleri ve Mürebbiyelikten Kurumsallaşmaya Geçiş

Osmanlı Devleti'nde varlıklı ve kültürlü ailelerin çocuklarını bilinçli bir şekilde yetiştirmeye özen gösterdiği ve onların eğitimine yatırım yaptığı bilinmektedir. Bu aileler, çocuklarının kendi dillerinin yanı sıra başka bir dil öğrenmesi ve iyi eğitim alması amacıyla mürebbiyeler tutmuşlardır. Mürebbiyeler, belirli bir ücret karşılığında çocuğun eğitimini ve bakımını üstlenen kişilerdir. Bazı aileler yabancı mürebbiyeleri tercih ederken, bazıları Türk mürebbiyelerle çalışmayı seçmiştir. Çocuklarının mürebbiyeler tarafından değil de belirli bir eğitim kurumunda eğitim almasını isteyen aileler ise çocuklarını anaokullarına göndermiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde okul öncesi yaş grubundaki çocuklar için anaokulları açılmaya başlanmıştır. Bu dönemde eğitimci Satı Bey tarafından Beyazıt semtinde özel bir anaokulu açılmıştır. Ancak zamanla bu okul, varlıklı ailelerin çocuklarına hizmet veren bir eğitim kurumu hâline gelmiştir. Bu okulda eğitim gören çocuklar, evdeki yardımcıları eşliğinde at arabalarıyla gidip gelmiştir. Satı Bey'in dışında anaokulu açan bir diğer eğitimci Kazım Nami Bey olmuştur. Kazım Nami Bey, Selanik'teki Ravza-i Sıbyan Okulu içinde bir çocuk bahçesi sınıfı açılmasını sağlamıştır. 1909 yılında Avusturya-Macaristan'ın Peşte kentinde, çocuk bahçesi sınıfları için öğretmen yetiştiren bir okulu ziyaret eden Kazım Nami Bey, döner dönmez bu sınıfı açmıştır. Ancak o dönemde kadın öğretmen eksikliği yaşandığından, Yahudi Alyans İsrailit okulundan yetişmiş iki kadın öğretmeni çocuk bahçesinde çalışmaları için görevlendirmiş ve onlara modern eğitim yöntemlerini öğretmiştir (Akyüz, Uygun & Kafadar, 2005).

Devlete ait anaokulları ancak Balkan Savaşları sonrasında açılabilmiştir. Bu okullarda görev yapan anaokulu öğretmenleri Ermeni ve Yahudi asıllıydı. Osmanlı Devleti henüz Türk anaokulu öğretmeni yetiştirmede için bu kurumlarda gayrimüslim kadınlar öğretmenlik yapmıştır. Bu durum, çocukların Türk kültüründen uzak bir şekilde yetişmesine yol açmıştır (Akyüz, 1999).

Osmanlı Devleti, anaokullarının öğretmen kadrosunu sağlamak amacıyla, 1914-1915 eğitim-öğretim yılında Maarif Nazırı Şükrü Bey'in öncülüğünde ana muallime mektebini kurmuştur (Altın, 2011). 1915 yılında düzenlenen Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamesi'nde, ana muallime mekteplerinin Darümuallimat-ı Aliye'ye bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bu okulun öğrenim süresi bir yıl olarak belirlenmiş, başvuran öğrencilerin yaşlarının 17 ile 24 arasında olması şart koşulmuştur (Taşer, 2010). Anaokulu öğretmeni yetiştirmek için açılan bu okulda farklı alanlarda dokuz öğretmen görev yapmıştır. 1919 yılında ana muallime

mektebi kapatılmıştır. Devletin savaştan yeni çıkmış olması ve yetişmiş anaokulu öğretmenlerinin mevcut az sayıdaki anaokulu için fazla olması, bu kararın alınmasına neden olmuştur.

Kadınlar İçin Yükseköğretimin Başlangıcı: İnas Darülfünûnu ve Karma Eğitime Geçiş Süreci

II. Meşrutiyet döneminde kadınların eğitimi konusunda ortaya çıkan düşüncelerin bir yansıması olarak, 1914 yılı Eylül ayında İstanbul'da "İnas Darülfünûnu" adıyla bir okul açılmıştır. Bu okul, kızlara ilk kez yükseköğrenim görme hakkı tanımıştır. İstanbul Darülmuaallimatı ve Kız İdadisi mezunları ile giriş imtihanını kazanan tüm kadınlar, bu kurumun ilk öğrencilerini oluşturmuştur.

1915 yılında, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Türk kızlarının erkek öğrencilerle birlikte yükseköğrenim görmeleri ilk kez mümkün olmuştur. Eğitim amacıyla yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması da ilk kez kızlar için başlatılmıştır. İnas Darülfünûnu daha sonra kız öğretmen okullarına bağlanmıştır. 1914'te Darülfünûn'un bünyesinde, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kız öğrencilere özel bir şubesi olarak İnas Güzel Sanatlar Okulu açılmıştır. Gazeteler aracılığıyla halka duyurulan okul, resim bölümüne sınavla öğrenci alacağını açıklamıştır. Eğitim süresi üç yıl olan bu okula 16 yaş üzeri adaylar başvurabilmekteydi. Program kapsamında perspektif, anatomi, sanat tarihi ve peyzaj gibi dersler verilmiştir. Roma ve Paris'te eğitim almış olan Mihri Hanım, öğrencilere ders vermek üzere öğretmen olarak atanmıştır (Çolak & Uçan, 2008). Darülfünûn'un ilk öğrencileri, İdadi mektebinden ve İstanbul'daki kadın öğretmen okulundan mezun olan öğrencilerden oluşmuştur. 1917 yılında ilk mezunlarını veren okul, 1920'de Darülfünûn'a bağlanmıştır.

Kızlar, bu dönemde Dârülelhân (Konservatuvar) eğitimine katılma hakkını da kazanmıştır. Yükseköğrenim alanındaki bir diğer önemli gelişme ise, üniversitelerde ilk kez karma eğitimin başlamasıdır. İnas Dârülfünûnu'nda eğitim gören kız öğrenciler, erkeklerle aynı seviyede eğitim alamadıkları düşüncesiyle, Şükûfe Nihal liderliğinde bir öğrenci topluluğu oluşturup eğitim bakanı Ali Kemal'i ziyaret etmişlerdir. Bu görüşmeler sonucunda, kızların erkeklerle birlikte eğitim alma talepleri kabul edilmiş ve bu uygulama 1918-1919 eğitim yılında hayata geçirilmiştir. Karma eğitim kararı, başta Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi olmak üzere birçok kişiden tepki almıştır. Bu konuda basında geniş tartışmalar yapılmış ve Büyük Mecmua, anket düzenleyerek kamuoyunun görüşlerini almıştır. Ankete katılanlar arasında Halide Edip, Müfide Ferit ve Nakiye Hanım gibi karma eğitimi destekleyen önemli isimler olduğu gibi, Rauf Ahmet gibi kızların ayrı üniversitelerde eğitim almasını isteyenler de vardır.

Kızlara yükseköğrenim kapılarının açılması, eğitimde kadın-erkek eşitliğine önemli bir katkı sağlamıştır. O dönemde Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversiteleri, kız öğrenci kabul etmemekte veya derslere katılanları diploma imtihanlarına sokmamaktayken, Türkiye'deki bu gelişme dikkat çekici bir fark yaratmıştır. Dönemin yönetimi, kızlara üniversite kapılarını açmanın yaratabileceği tepkilerden çekinmiş olmalı ki uygulamayı başlangıçta serbest konferanslarla başlatmıştır. Bu süreç daha sonra önce kız üniversitesine, ardından da karma eğitime dönüşmüştür. Beklendiği gibi bu gelişmelere bazı tepkiler olsa da kız öğrencilerin yoğun ilgisi ve başarıları durumu olumlu yönde etkilemiştir. Bu eğitimden mezun olan kız öğrenciler farklı mesleklerde çalışmaya başlamıştır. Özellikle ticaret alanında kızların eğitimi, hükümetin kadınları serbest piyasaya ve devlet kurumlarına dâhil etme isteğiyle bağlantılı olarak dikkate değer bir gelişmedir. 1916 yılında tıp fakültesinin henüz kız öğrenci kabul etmemesi dikkat çekerken, tıp eğitimi için Almanya'ya giden Safiye Hanım ile İzmir'den İsviçre'ye gönderilen Süedâ ve Suat Hanımlar, bu dönemin önemli gelişmelerindendir (Kurnaz, 1999).

Devlet, kadınların üniversite eğitimini zamanla daha kapsamlı hale getirerek, 1921-1922 yıllarında kızların Hukuk Fakültesi'ne, 1922-1923 yıllarında ise Tıp Fakültesi'ne girmesine olanak sağlamıştır (Akyüz, 1999). Avrupa'da eğitim gören kız öğrencilerin en önemli katkılarından biri, tıp alanında eğitim alma konusundaki ön yargıları ortadan kaldırmalarıdır. Pişano ve kolacı adayı olarak değerlendirilen Osmanlı kızları hakkındaki "Osmanlı kızından doktor olur mu?" tartışmaları da böylece sona ermiştir. Yabancı bir ülkede, yabancı bir dille tıp eğitimi alabilen kız öğrenciler, kendi ülkelerinde de tıp eğitimi alma imkânlarını artırmışlardır. Sonuç olarak, 1922 yılında Darülfünûn Tıp Fakültesi, kız öğrencilere kapılarını açmıştır (Çolak, 2013).

Osmanlı Devleti'nde bir dönem kız çocuklarının eğitim alıp alamayacağına dair tartışmalar sürerken, bu süreç kız rüştiyelerinin açılmasıyla başlamış, ardından kız idadileri, kız sanayi mektepleri ve kadın öğretmen okulları açılmıştır. Nihayetinde İnas Darülfünûnu ile kızlara üniversite kapıları açılmıştır. Kızların eğitim haklarını elde etmeleri, kendi çabalarının yanı sıra devlet adamlarının desteği ve kadın öğretmenlerin katkılarıyla gerçekleşmiştir. Kadın öğretmenler, okullara gelen kız çocuklarına rol model olmuş, artan kadın öğretmen sayısı kız okullarına yapılan atamalarla kızların eğitim almalarını kolaylaştırmıştır. Eğitim gören kızların hepsi meslek sahibi olmasa da bilinçli ve kültürlü Osmanlı kadınları olarak hayatlarına devam etmişlerdir.

Eğitimin Öncü Kadınları: Osmanlı Modernleşmesinde Muallimelerin Rolü ve Mirası

1859 yılından itibaren kız okullarının açılmasıyla birlikte Osmanlı hükümeti, kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında Darülmualimât'ı kurmuştur. Osmanlı Müslüman toplumunda, ergenlik çağına gelen kızların erkek öğretmenlerden eğitim alması uygun bulunmamaktaydı. Darülmualimât, 1872 yılında ilk mezunlarını vererek Osmanlı Devleti'nin çağdaş anlamda ilk kadın öğretmenlerini ve memurlarını yetiştirmiştir. Bu okul, aynı zamanda ülkenin ilk kadın pedagojik uzmanlarını, ilk kadın yöneticilerini ve ilk kadın aydınlarını yetiştirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da önemli bir katkı sağlamıştır.

Tanzimat dönemiyle başlayan bu gelişmeler, Meşrutiyet döneminde de ilerleyerek devam etmiştir. Nakiye, Nezihe Muhiddin ve Sadiye Hatice gibi kadınlar, Maarif Nezâreti tarafından okullara müfettiş olarak atanmışlardır. Örneğin, Halide Edip, 1917 yılında Beyrut ve Şam'da kız okulları açmak üzere müfettiş olarak görevlendirilmiştir. Zînetullah Nûşirevan'ın ifadelerine göre Halide Edip, Kumandan Paşa'nın desteğiyle Suriye'de Türk ve Arap kardeş toplumlarının fikir ve eğitim birliğine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Böylece Türk kadını, erkeklerin henüz cesaret edemediği bir girişimi gerçekleştirmiştir. Savaş yıllarında İttihatçılar, Halide Edip'i Arap vilayetlerinde Fransız ve Amerikan kurumlarının zararlı propagandalarını engellemek amacıyla bölgeye göndermiştir. Bu girişim, eğitim yoluyla güçlü bir yerel "psikolojik bariyer" oluşturma hedefini taşımaktaydı. Bu dönemde kadınlar, yükseköğretim alanında da yönetici olarak görev almışlardır. Zekiye ve Zehra Hanımlar, 1917 yılında Kız Üniversitesi'nde müdür yardımcısı olarak çalışmıştır. Ancak eğitim alanında en üst düzeye ulaşan kadınlar, yalnızca kız okullarında görev alabilmiştir. Erkek ilkokullarında kadın öğretmenlerin çalışabilmesi ise ancak 17 Mart 1918 tarihinde alınan bir kararla mümkün olmuştur (Kurnaz, 1999).

Kendi dönemlerinde başarılarıyla öne çıkan, yazılarıyla dikkat çeken, kızların eğitimine katkıda bulunan ve Millî Mücadele döneminde halkı bilinçlendiren kadın öğretmenler, Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu isimler arasında Halide Edip Adivar, Ayşe Sıdika, Faika Ünlüer, Şükûfe Nihal, Nezihe Muhiddin ve Emine Semiye öne çıkmaktadır.

Halide Edip Adivar

1884 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Halide Hanım, Bedrifam Hanım ile Mehmet Edip Bey'in kızıdır. Amerikan Kız Koleji'nde eğitim gören ilk Türk kadın olarak bilinir. 1901 yılında bu okuldan mezun olduktan sonra, ilk evliliğini Salih Zeki Bey ile, ikinci evliliğini ise Dr. Adnan Adivar ile yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde maddi durumu iyi olan aileler, çocuklarını evde özel derslerle eğitime yolunu tercih etmişlerdir. Özellikle tanınmış aileler, kız çocuklarının kültürlü yetişmesi için bu yöntemi benimsemiştir. Halide Hanım da bu şekilde özel derslerle yetiştirilmiş bir kız çocuğu olarak büyümüştür.

Halide Hanım, özel derslerle başladığı eğitim hayatında, ilerleyen yıllarda hem eğitim hem de toplumsal alanlarda aktif roller üstlenmiştir. Kadın hakları konusunda çeşitli yazılar yazmış ve 1909 yılında kadınların kültür düzeyini yükseltmeyi amaçlayan Teâlî-i Nisvân adlı bir cemiyet kurmuştur (Kurnaz, 1997). Bu cemiyet, kadın haklarına dair farklı dillerde yazılmış eserleri Türkçeye çevirmeyi üstlenmiş, ayrıca İngilizce öğretmek üzere bir dersane açmıştır. Cemiyete

asil üye olarak kabul edilmek için İngilizce eğitimine devam etmek ve düzgün Türkçe ile yazıp konuşabilmek şart koşulmuştur (Kodaman, 1990).

Halide Hanım, Tanin, Türk Yurdu ve Musavver gibi çeşitli yayın organlarında yazılar yazarak özellikle eğitimde öğretmen yetersizliği, eğitim sistemindeki eksiklikler ve kadın eğitiminin gerekliliği gibi konuları ele almıştır. Maarif Nezareti'nin teklifi üzerine Darülmuallimât'ta usul-i tedris dersleri vermeye başlamış, ancak bakanlıkla yaşadığı anlaşmazlık sonucu 1913 yılında, beş yıldır görev yaptığı Darülmuallimât'tan istifa ederek ayrılmıştır (Altın, 2019).

1918-1919 eğitim yılında Halide Hanım, Darülfünun'da Batı Edebiyatı dersleri vermiş ve kadınların erkeklerle bir arada eğitim görmesini savunarak, karma eğitimin önemini vurgulamıştır. Yalnızca Anadolu'da değil, yurtdışında da eğitim faaliyetlerinde bulunan Halide Hanım, 1931 yılında Columbia Üniversitesi Bernard College'den aldığı davet üzerine burada tarih dersleri vermiştir. Ayrıca İngiltere'de yaptığı incelemeler, eğitim konusundaki görüşlerinin olgunlaşmasına katkı sağlamıştır (Altın, 2019).

II. Meşrutiyet döneminde Halide Edip'in eğitim üzerine düşüncelerini yazmaya başladığı süreçte çeşitli eğitim akımları ortaya çıkmıştı. Bunlar arasında seçkinler eğitimi, iş okulu ve kitle eğitimi gibi akımlar öne çıkmaktaydı. Bu dönemde var olan eğitim akımlarından biri de kadın eğitimi akımıydı ve Halide Edip, bu akımın tek temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Ergün, 1996).

Halide Edip'e göre kadın ve erkek, toplum içinde birlikte yer almalı ve yan yana var olmalıdır. Bu düşünce onun eğitim anlayışına da yansımış; toplumsal yapının güçlenmesi için öncelikle kadınların eğitilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Kadın ve erkeğin sosyal yaşamda beraber rol almasını savunan Halide Edip, karma eğitimi desteklemiştir. Ayrıca kadınlarda eksik olan millî bilincin eğitim yoluyla güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bilge, 2012).

II. Meşrutiyet döneminde Türkçü akımı benimseyen aydınlar, kadın-erkek eşitliğinin cehalet nedeniyle zarar gördüğünü ve bu eşitliği yeniden sağlamak için hukuki ve toplumsal reformlara ihtiyaç olduğunu savunmuşlardır. Bu düşüncüyü destekleyen Halide Edip, ülkenin gelişebilmesi için kadının statüsünün yükseltilmesi gerektiğini ve bunun ancak eğitimle mümkün olabileceğini öne sürmüştür (Özgiraz, 2011). Meşrutiyet'in başlarında edebiyat ve fikir alanında öne çıkan kadın yazarlardan biri olan Halide Edip, kız okulları ve çeşitli kurumların açılmasına da katkıda bulunmuştur (Taşkiran, 1973).

Halide Edip, kadınların eğitiminin gerekliliğine büyük önem vermiştir; çünkü eğitimsiz kadınların kendilerine tanınan haklardan tam anlamıyla yararlanabilmesi imkânsızdır (Ergün, 1996, s.150). Kadını yetiştirecek nesillerin ilk öğretmeni olarak gören Halide Edip'e göre Meşrutiyet sonrasında yeni yönetim için yeni bir insan tipine ihtiyaç vardı. Bu yeni insan tipinin oluşması için iki temel faktör gerekliydi: eğitim-öğretim ve bu süreci hayata geçirecek olan öğretmenler ile anneler. Ancak o dönemde Türk kadınının bu sorumluluğa henüz hazır olmadığı düşüncesi hâkimdi (Enginün, 1978).

Halide Edip'in kızların eğitimi konusunda en fazla önem verdiği kurumlardan biri Dârülmuallimât'tı. Maarif Nezâreti tarafından Dârülmuallimât hakkında rapor hazırlaması istenen kişilerden biri de Halide Edip'ti (Çalışlar, 2011). Yazar, Dârülmuallimât'a büyük değer vermiştir; çünkü bu kurumlar kadın eğitimi tarihimiz açısından olağanüstü bir öneme sahipti (Altın, 2017).

Halide Edip'e göre kadınların eğitimi konusunda öncelikle iptidai okullardan başlanmalıdır (Halide Salih, 1324). Ancak bu süreç uzun vadeli olduğundan, zaman kazanmak amacıyla kız öğretmen okulları olan Dârülmuallimât'a ağırlık verilmelidir. Bu okullarda yeni nesil insan tipinin oluşması için "taze" düşüncelere yer açılmalıdır. Mevcut Dârülmuallimât'ı eleştiren Halide Edip, bu mektebin bazı açılardan ortaokulların bile gerisinde kaldığını belirtmiştir (Şanal, 2004). Ona göre Kız Öğretmen Okulu'nun iyileştirilmesi için atılması gereken en önemli adımlardan biri, bu okulların yöneticilerini nitelikli kişiler arasından seçmektir.

Halide Edip'in, Kız Öğretmen Okulu'nun daha kaliteli hale gelmesi için gerekli gördüğü değişikliklere dair görüşleri, kendisinden istenen raporda bazı eğitimcilerin görüşleriyle birlikte özetlenmiştir. Halide Edip'e göre aşağıdaki maddeler uygulanmalıdır:

1. Derslerin çoğu Arapça ve Farsça olarak sürdürülmektedir; ancak bunların yanı sıra, modern, canlı bir dile ve güncel bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır.
2. Türk öğrencilerde yeni bir ruh geliştirmek için önemli değişiklikler yapılmalıdır. Öğrencilere sorumluluk ve iş birliği duygusunun yanı sıra kendine güven, öğretmenlere karşı açık fikirlilik ve zorbalıktan kaçınma bilinci kazandırılmalıdır.
3. Öğrencilere motivasyon sağlamak amacıyla jimnastik, müzik ve resim dersleri verilmelidir.
4. Okul gezileri düzenlenmeli; yurt bilgisi ve coğrafya derslerinde anlatılan yerlerin doğrudan ziyaret edilerek görülmesi, ezbere dayalı bilgilerden daha faydalı olacaktır.
5. Ezberlenecek şiirler dikkatle seçilmeli ve öğrencilere yapmacık tavırlarla okutulmamalıdır (Sağlam, 2015).

Halide Edip, *Talim ve Terbiye* adlı eserini İstanbul Dârülmuallimâtı'nda öğretmenlik yaptığı dönemde yazmıştır. Bu eser, Amerikalı eğitimci Horn'un *İlm-i Talimin Psikolojik Esasları* adlı yapıtının Türkçe çevirisine kendi görüşlerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Halide Edip, *Talim ve Terbiye* adlı eserinde genel eğitim fikirlerinin yanı sıra öğretmenlere çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerden biri ders kitaplarıyla ilgilidir. Ona göre kitaplar yalnızca bir rehber niteliğinde olmalı ve kesinlikle ezberlenmesi gereken “bir emir” olarak görülmemelidir. Eğer bir öğretmen ders kitabındaki bazı konulara katılmıyorsa, bunu sınıfta ifade edebilme cesaretini göstermelidir. Halide Edip, “Gerçek bir öğretmen, kitap öğretmeni değil, hakikat öğretmenidir” demektedir. Kitap, öğretmenin yalnızca bir aracı olmalıdır (Altın, 2019).

İşgal yıllarında Halide Edip, Anadolu halkına seslenerek vatan sevgisini anlatmış, eşi Adnan Bey ile Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılmıştır. Yunanlıların Türklere karşı yaptığı haksızlıkları araştıran Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda görev almış ve Mustafa Kemal Paşa tarafından onbaşı rütbesiyle onurlandırılmıştır. Anadolu halkını bilgilendirmek amacıyla kurulan Anadolu Ajansı'na ismini veren kişi Halide Edip'tir. Ancak Atatürk ile siyasi konularda yaşadığı bazı fikir ayrılıkları nedeniyle 1925 yılında yurt dışına gitmiş, 1939 yılında ülkesine geri dönmüştür. 1950-1954 yılları arasında İzmir milletvekili olarak görev yapan Halide Edip, 1964 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Ayşe Sıdika

“Düşünen okul-öğrenen toplum” ikileminin en önemli unsurlarından biri öğretmendir; bu, herkesçe bilinen bir gerçektir. Ancak mesele, bu basit gerçeği bilmekle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda bu düşüncenin gerekliliklerini eyleme dönüştürmek gerekmektedir. Tıpkı “duman ateşin çocuğuydu,” eylem de “düşüncenin öz çocuğudur.” Düşünce ve eylemin en iyi şekilde birleştiği eğitimcilerden biri, bir kadın eğitimci olmanın gururunu taşıyan Ayşe Sıdika Hanım'dır. Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenlik mesleğine ilişkin görüşlerini, Osmanlı döneminde Batı eğitim ve öğretim anlayışına göre yazılan ilk eserlerden biri olan ve Dârülmuallimât'ta meslek dersi kitabı olarak okutulan “Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri” adlı eserinde ifade etmiştir. Ayşe Sıdika Hanım, eserini on dokuzuncu yüzyıl düşünürü Herbert Spencer'in “bedenî, fikrî ve ahlâkî eğitim” şeklindeki üçlü sınıflandırması üzerine kurmuştur (Şanal & Güçlü, 2016).

Ayşe Sıdika Hanım, geleneksel öğretim yöntemlerine, özellikle de ezberciliğe şiddetle karşı çıkmış ve ezberle yapılan öğretimin gerçek öğrenmeyi sağlayamayacağını belirtmiştir. Ona göre, öğrenme sürecinde kullanılacak en uygun yöntemler müşahede (gözlem) ve tecrübe (deney) yöntemleridir. Bu görüşüyle Türkiye'de gözlem ve deney yöntemlerinin eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılmasını savunan eğitimcilerin öncülerinden biri olmuştur. Ayşe Sıdika Hanım ayrıca, eğitim-öğretim ortamında bireysel farklılıkların dikkate alınmasına, heyecanın bireylerin yaşamındaki önemine ve çocukların zihinsel gelişimleri ile fiziksel gelişimleri arasındaki bağlantıya büyük önem vermiş, bu unsurların öğretmen tarafından mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bir süre sonra Pedagoji dersinin Dârülmuallimât programına eklenmesinde etkili olmuş ve bu derse öğretmen olarak atanmıştır. Ayrıca öğretmenlerin sahip olması gereken niteliklere de özel bir önem vermiştir. Eğitimin zor bir sanat olduğunu ve herkesin eğitimci olamayacağını ifade eden Ayşe Sıdika Hanım'a göre, iyi bir

öğretmen ahlaklı, bilgili, pedagojik formasyona sahip, iradeli ve öğretmenlik mesleğine yatkın bir birey olmalıdır (Şanal & Güçlü, 2016).

Zeliha Faika Ünlüer

Faika Ünlüer, Osmanlı döneminin sonlarında iki önemli kız okulunda eğitim görmüştür: Sultanahmet İnas Ortaokulu ve Kız Öğretmen Okulu. Cumhuriyet öncesinde 10 yıl, Cumhuriyet devrinde ise 30 yıl olmak üzere toplamda 40 yıl öğretmenlik yapmıştır.

Zeliha, öğretmen olma hayaliyle Darümuallimat'a kaydolmuş ve burada üstün başarılar göstermiştir. Matematik dersinin öğretmeni, ona "Zeliha" isminin yanı sıra "Faika" (üstün, seçkin, ileri anlamında) adını da vererek onun bu yeni isimle anılmasını sağlamıştır. Bu durum, Yüzbaşı Mustafa Bey'in 1894-1896 yıllarında Selânik Askerî Rüşdiyesindeki öğrencisi Mustafa'ya "Kemal" ismini verip onun Mustafa Kemal olarak tanınmasını sağlamasını anımsatmaktadır. Türk eğitim tarihinde öğretmenlerin yetenekli öğrencilere bu şekilde ikinci isimler vermesi yaygın bir uygulamaydı. Bu isimlerin, öğrencilere daha yüksek başarılar için teşvik ve manevi destek sağladığı açıktır. Faika, 25 Ağustos 1909 tarihinde Darümuallimat'ı pekiyi derecesiyle tamamlayarak diplomasını almıştır. Okulda aldığı 18 dersten 2'sinden 8, 4'ünden 9, geri kalan 12'sinden ise 10 puan almıştır. Faika Hanım, öğretmenlik hedefini gerçekleştirme hakkını kazanmıştır. Ancak şimdi bir kız okulunun müdürü olma arzusu taşımaktadır. O dönemde Eğitim Bakanlığı'nın uygulamalarına göre, Pekiyi derecesiyle mezun olan Kız Öğretmen Okulu mezunları, kız okullarına müdür olarak atanabilmekteydi (Akyüz, 1999).

Faika Hanım, 1912'de Erzurum Kız İlk Mektebi'nde başöğretmen olarak görev yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum'un Rusya tarafından işgali üzerine 1915'te ailesiyle birlikte Sivas'a taşınmış ve burada Sivas Kız İlkokulu ile Darüleytam'da başöğretmen olarak görevine devam etmiştir. Savaş tehlikesi sona erdikten sonra tekrar Erzurum'a dönerek Merkez İnas Mektebi'nde idareci olarak görev almıştır (Yetişgin & Dumanoglu, 2017).

Faika Hanım, Millî Mücadele döneminde Erzurum'da milli bilinç duygusunu ve kurtuluş hedefini okulda ve toplumda canlı tutmak için büyük çaba sarf etmiştir.

Erzurum'da Kız Okulu Müdüresi Zeliha Faika (Ünlüer) Hanım'ın liderliğinde "Erzurum İslam Kadınları" adıyla bir grup kadın, 29 Kasım 1919 tarihinde Erzurum Muradiye Camii'nde toplanarak Müdafaa-i Hukuk faaliyetlerine katılmıştır. Bu toplantıda Zeliha Faika Hanım, Erzurumlu kadınları etkili protestolar düzenlemeye çağırmıştır. Toplantının sonunda Faika Hanım'ın önerisiyle düşman işgalini ve zulümleri kınayan protesto telgraflarının yazılması kararlaştırılmıştır. Faika Hanım, bu telgrafların hazırlanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Telgraflar, Sadrazam, İçişleri Bakanı, İtilaf Devletleri temsilcileri ve A.B.D. yetkililerine gönderilmiş, içeriklerinde işgalcilerin Türklere karşı uyguladığı yok etme politikası vurgulanmıştır. Ayrıca Wilson Prensiplerine dayalı bir barış sağlanması talep edilmiştir (Değerli, 2021).

1924 yılının Eylül ayında Erzurum'da meydana gelen büyük depremin ardından Atatürk, Eylül sonu ve Ekim başında şehri ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Millî Mücadele'ye düşünsel katkılar sunmuş olan Merkez Kız Okulu Müdürü Faika Hanım ile de bir araya gelmiştir. Faika Hanım, Gazi'nin huzuruna peçesiz olarak çıkmış, Cumhuriyet devrimlerinin Erzurum'da yerleşmesinde önemli rol oynamış ve bölgede şapka takan ilk kadın olmuştur. Ayrıca kadınların okuma yazma öğrenmesi için halk dershanelerinde çalışmalar yapmıştır. Faika Ünlüer, 40 yıl süren öğretmenlik hayatının büyük bölümünü Erzurum'da, daha sonra Merkez İsmet Paşa İlkokulu adını alan okulda geçirmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Erzurum halkı ona "Müdire Hanım" derken, meslektaşları arasında da "Abla" olarak saygı görmüştür. 24 Ekim 1952'de "bundan böyle torunlarının öğretmeni olmak için" kendi isteğiyle emekliye ayrılmış ve 40 yıl önce ayrıldığı İstanbul'a geri dönmüştür. Torunlarının eğitimini de büyük bir özen ve başarıyla üstlendikten sonra 18 Ağustos 1981 tarihinde hayata veda etmiştir. Faika Ünlüer, devlet memurluğu ve öğretmenliğin önemine inanan, disiplinli bir eğitimciydi. Çocuklarının ve torunlarının kamu hizmetinde bulunmalarını arzulardı. Öğrencilerine sevgiyle yaklaşır, onları yakından tanır, velileriyle güçlü bağlar kurarak çocukların eğitime dair bilgi paylaşımında

bulunurdu. Aynı zamanda birlikte çalıştığı öğretmenlere destek olur ve onların gelişimine katkıda bulunmak için de çaba gösterirdi (Akyüz, 1999).

Şükûfe Nihal

Şükûfe Nihal, küçük yaşlarda evde eğitim aldıktan sonra, kadınların yükseköğrenim görmesi amacıyla 12 Eylül 1914'te kurulan İnas Darülfünununa (Kadın Üniversitesi) başvuruda bulundu. Ancak babası Şam'a tayin edildiğinde kızını yanında götürmek istemediği için onu Mithat Sadullah ile evlendirdi. Evliliğinin eğitim hayatına engel olacağını düşünen Şükûfe Nihal, kararlı bir şekilde üniversiteye gitmeye niyetlenerek ilk eşinden boşandı. Böylece edebiyat bölümüne kabul edilen Şükûfe Nihal, 1919 yılında son sınıf öğrencisiyken Kız Üniversitesi'nin Erkek Üniversitesi ile birleştirilmesi gündeme geldi. Kadın öğrencilere, isterlerse Kız Üniversitesi sınavlarına girip eğitimlerini tamamlama veya erkeklerin aldığı ek dersleri vererek Erkek Üniversitesi mezunu olma imkânı tanındı. Tüm son sınıf öğrencileri İnas Darülfünununda kalmayı tercih ederken, Şükûfe Nihal kaydını değiştirmek isteyen tek öğrenci oldu. Aynı yıl sınavlarını başarıyla geçen Şükûfe Nihal, böylelikle Darülfünundan mezun olan ilk kadın unvanını elde etti (Yiğitler, 2023).

Muallime Şükûfe Nihal, devletin kız çocukları için İnas mekteplerini kuracağını öğrendiğinde büyük sevinç duydu. Bu konudaki düşüncelerini 1909 yılında Mehasin dergisinde kaleme aldı. İnas mekteplerinin açılmasının eğitilmiş ve kültürlü tüm kadınlar ile erkekler gibi Türk kızlarının da mutluluğunu artıracığını vurguladı. Ayrıca kadınların sahip olacağı bilgi ve kültür sayesinde cehaletin üstesinden gelebileceklerini ifade etti. O dönemde kadınların eğitime ve bilgi edinme çabalarına erkekler kadar önem verilmediğini dile getiren Şükûfe Nihal, kadınların tahsilsiz olmalarına rağmen kültür sahibi olma arzusunun yüksek olduğunu belirtti. Kadınların cehaleti kabul etmediğini ve kadın aklının erkekler kadar güçlü olduğunu da savundu (Kurt & Polat, 2013). Şükûfe Nihal'in eserlerinde, kadın eğitiminin gerekliliği ile kadınların sosyal hayata katılarak meslek sahibi olmalarının önemi sıkça vurgulanmaktadır. Ayrıca onun kadın anlayışının Batıcılık akımına yakın olduğu da dikkat çekmektedir.

Şükûfe Nihal, Millî Mücadele döneminde üniversite gençliği ve aydınların düzenlediği toplantılara katılmış ve Anadolu'daki mücadeleyi destekleyen gizli cemiyetlerde yer almıştır. İşgal karşıtı mitinglerin düzenleyicileri arasında çoğunlukla Asri Kadınlar Cemiyeti ve İnas Darülfünunu öğrencileri bulunmaktaydı. Bu mitinglerde İnas Darülfünunu öğrencileri konuşmalar yapıyordu. 1919 yılında kamuoyunda görünür hâle gelen Asri Kadınlar Cemiyetine katılan Şükûfe Nihal, derneğin aktif üyelerinden biri oldu. Cemiyet, işgallere karşı ülke genelinde mitingler düzenledi. İstanbul'daki ilk işgal karşıtı mitingi İnas Darülfünunu öğrencileri ile birlikte gerçekleştirdiler. 30 Mayıs 1919'da 100 bin kişinin katıldığı Sultanahmet mitinginde, Şükûfe Nihal de konuşma yapanlar arasında yer aldı (Burus, 2017).

Şükûfe Nihal, işgallere karşı direneceklerini belirttiği konuşmasında halka mücadele çağrısı yapmıştır. Mitingdeki coşkulu konuşmasına şu şekilde başlamıştır: "Ey sevgili İstanbul, güzel vatanım; alil ve talihsiz toprağım! Seni kaybetmek korkusunun ruhuma verdiği derin, zehirli acıyı bilmem kaçınıcı defadır duyuyorum." Konuşmasını, "Aziz vatan, beşiğimiz sendin, mezarımız yine sen olacaksın! İşte ben, en sabit, en ilahi bir iştiaak ile önündeyim. O meşum günü görürsem hodkâm ve sefil ellerden son ve müthiş intikamı alacağım. O zaman şad ve sakın bir ruhla yeşil kalbimde müebbeden uzanırken, varlığım yine sana karışacak ve beni artık sefil beşerin hiçbir kuvveti senden ayıramayacak," sözleriyle tamamlamıştır (Burus, 2017).

Lozan görüşmeleri sırasında Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkası adıyla yeni bir parti kurulacağını basına duyurdu. 1922 yılının aralık ayında seçim yasasında değişikliğe gidilmesine rağmen kadınların seçime katılma hakkıyla ilgili bir ilerleme kaydedilmedi. Var olan seçim yasalarına göre kadınlara siyasete girme hakkı tanınmamıştı. 1 Nisan 1923 tarihinde I. TBMM'nin seçime gitme kararı üzerine kadınlar, Halk Partisi kurulmadan önce bir siyasi parti kurmak için çalışmalara başladılar. 15 Haziran 1923 tarihinde Darülfünun konferans salonunda yapılan kadınlar toplantısında Kadınlar Halk Partisi'nin kurulduğu duyuruldu ve Şükûfe Nihal partinin genel sekreteri olarak seçildi (Burus, 2017).

Darülfünundan mezun olan ilk kadın coğrafyacı Şükûfe Nihal Başar'ın eserlerinde insan-mekân ilişkisi büyük bir önem taşır. İstanbul'un önemli okullarında coğrafya öğretmenliği yapan ve Halkevlerinin Köycülük Şubesinde etkili bir üye olan Şükûfe Nihal, bu kurumun düzenlediği birçok geziye katılarak Anadolu'yu keşfetme fırsatı bulmuştur. Gezilerinin yurt sevgisini artırdığına ve sanatçılara ilham verdiğine inanarak, bu deneyimlerin sonucunda Türk gezi edebiyatının özgün örneklerinden olan Finlandiya (1935) ve Domaniç Dağlarının Yolcusu (1946) adlı eserlerini kaleme almıştır. Toplumcu bir yaklaşımla yazdığı roman ve şiirlerinde, tümüyle bir kalkınma hamlesi içerisinde görmek istediği ve hayalini kurduğu Anadolu'yu çeşitli yönleriyle ele almıştır. Finlandiya gezisinde tanık olduğu iktisadi kalkınmanın Türkiye'de de köyler aracılığıyla başarılabileceğine inanmış ve Cumhuriyet'in kalkınmacı, Batılılaşmacı projelerinin taşradaki yansımaları olan köycülük düşüncesini desteklemiştir (Yiğitler, 2023).

Şükûfe Nihal, yedi adet şiir kitabının yanı sıra roman, hikâye ve gezi kitapları da yazmıştır. 1962 yılında geçirdiği bir kaza sonucunda yatağa bağımlı hâle gelmiş ve 1973 yılında vefat etmiştir. Eğitim alanında aktif biçimde görev alan, kız çocuklarının eğitimi ve kadınların kültür sahibi olması konularında yazılar kaleme alan Şükûfe Nihal, bilinçli bir toplum oluşturma çabalarıyla dikkat çeken ve toplumda önemli izler bırakan muallime hanımlardan biridir.

Nezihe Muhiddin

Nezihe Muhiddin, 1889 yılında İstanbul'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası savcı ve ceza hâkimi Muhittin Bey, annesi ise Ali Şevket Paşa'nın kızı Zehra Hanım'dır.

Nezihe Muhiddin, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ve özgürlük mücadelelerinin yoğun biçimde yaşandığı bir dönemde yetişmiştir. Yenilikçi bir babaya ve askerî okullarda eğitim gören rejim karşıtı kuzenlere sahip olması, Batı kökenli siyasi ve sosyal düşüncelerle tanışmasını sağlamıştır. Yakın çevresi genellikle eğitilmiş ve entelektüel kişilerden olduğundan, Nezihe Hanım genç yaşta ilerici ve olağan dışı fikirleri benimseme fırsatı bulmuştur. Çocukluk döneminden itibaren, kadın sorunlarıyla ilgilenen dönemin Türk kadınlarını yakından tanıma imkânına sahip olmuştur (Kurnaz, 1996).

Temel eğitimini mahalle mektebinde tamamlayan Nezihe Muhiddin, entelektüel bir aile ortamında, dönemin nitelikli öğretmenleri eşliğinde evde özel eğitim almış, daha sonra Darülmuallimat'tan mezun olmuştur. Dönem koşullarına göre oldukça yüksek kalitede bir eğitim aldığı söylenebilir. Eğitimini tamamladıktan hemen sonra çalışma hayatına atılan Nezihe Muhiddin, II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki yönetiminin Osmanlı toplumunu değiştirmeye yönelik adımlar atmasıyla birlikte, eğitilmiş ve aydın genç kadınların daha fazla fırsat bulduğu bir ortamda görev yapmıştır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki tarafından açılan Kız Sanayi Mektebi'nin kurucu müdürlüğüne atanmış, okulu başarılı bir şekilde faaliyete geçirmiştir. Aynı zamanda burada fen dersi öğretmeni olarak da görev almıştır. Nezihe Muhiddin'in, Darülmuallimat ve Darülmualimin gibi dönemin önde gelen okullarında çeşitli alanlarda öğretmenlik ve yöneticilik yaptığı bilinmektedir. Genç yaşta eğitimcilik mesleğinde başarı gösteren Nezihe Hanım'ın en çok önem verdiği konu, "Türk kızlarının Batı ülkelerinde yetişen kızlarla eşit düzeyde eğitim alması" olmuştur. Görev yaptığı okullarda eğitim programlarının oluşturulmasında Avrupa okullarının uygulamalarından yararlanmış ve bu yöntemleri kurumlarında uygulamıştır (Metintaş, 2018).

Nezihe Muhiddin, eğitim alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra sosyal hayatta da aktif bir rol oynamış, özellikle yardım ve hayır işleri üzerine odaklanan çeşitli cemiyetlerin kurulmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Kuruluşunda görev aldığı bazı cemiyetler arasında şunlar yer almaktadır: Cemiyet-i İmdadiye (Rumeli sınırlarında savaşan askerlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur), Teali-i Nisvan Cemiyeti (Kadınların Yükseltilmesi), Donanmayı Muavenet-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi (Türk donanmasına maddi destek sağlamak için) ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadın Haklarını Savunma Cemiyeti). Ayrıca dönemin Türk-Osmanlı kadınları hakkında en önemli kaynaklardan biri olan Kadınlar Dünyası dergisinin yayımlanmasında da önemli bir rol üstlenmiştir (Metintaş, 2018).

Nezihe Hanım iki evlilik yapmış, ancak babasının soyadını kullanmayı tercih etmiştir. Yazılarında "Nezihe Muhlis" imzasını kullanan Nezihe Hanım toplam 17 roman kaleme almıştır. Ayrıca Boğaziçi, Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, Donanma ve Resimli Şark gibi dergilerde yazıları yayımlanmıştır. Bunların dışında sekiz çevirisi, bir masalı ve bir tiyatro oyunu bulunmaktadır. Hayatı boyunca aktif bir yaşam sürmüş, kadın hareketlerinin öncülerinden biri olarak tanınmış ve 1958 yılında La Paix Ruh Hastalıkları Hastanesi'nde hayata veda etmiştir (Doğan, 2021).

Emine Semiye

Tarihçi, hukukçu ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve ilk kadın romancımız olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım'ın kardeşi olan Emine Semiye Hanım, Tanzimat döneminin tanınmış simalarından biridir. Osmanlı dönemi kadın hareketinde öğretmen, yazar, politikacı ve gazeteci kimlikleriyle öncü bir figür olarak öne çıkar. Emine Semiye, dönemin toplumsal sorunlarına duyarlılığını roman ve hikâye gibi edebi eserlerinin yanı sıra çeşitli gazetelerde yazdığı makalelerde de ifade etmiştir.

Osmanlı feminizminin öncülerinden olan Emine Semiye, çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılar ve Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınlara yönelik verdiği konferanslarla kadın hakları mücadelesinde aktif rol oynamıştır.

Emine Semiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik kadın kolları başkanlığını üstlenerek siyaset sahnesinde aktif şekilde yer alırken, aynı zamanda Selanik, Edirne ve Anadolu'nun farklı vilayetlerinde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Bütün bu çalışmalarının temel amacı, kadınların durumunu iyileştirmektir. Bu doğrultuda kaleme aldığı önemli eserlerden biri, "İslamiyet'te Feminizm" başlıklı makaledir. Emine Semiye, Halil Hamid'in "İslamiyet'te Feminizm yahut Âlem-i Nisvanda Musavat-ı Tamme" adlı kitabının birinci bölümünü oluşturan bu makalede, kadınlarla ilgili fikirlerini etkileyici bir üslupla dile getirmiştir (Karaca, 2012).

Tanzimat döneminden başlayarak Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde devam eden süreçte, kadın çağdaşlaşma projesinin temel figürlerinden biri olmuştur. Kadının çağdaşlaşması, devletin modernleşmesinin bir göstergesi olarak kabul edildiğinden, Osmanlı aydınları kadın ve kadınlık meselelerine büyük önem vermiştir. Aydın bir Osmanlı kadını olan Emine Semiye de bu konulara duyarlı kalmamıştır. "İslamiyet'te Feminizm" adlı eserinde, modernleşme sürecinde kadının önemini özellikle vurgulamıştır. Emine Semiye, dönemi için oldukça özgün bir yaklaşım sergileyerek kadınların erkeklerle eşit olduğunu, hatta zekâ, maneviyat ve şefkat açısından erkeklerden üstün olduklarını ifade etmiştir. Kadınların, erkeğin gölgesi hâline gelmesini isteyenlere karşı çıkmış ve çağdaş Türk kadınlarının haklarını elde etmek için gereken mücadeleyi vereceklerini dile getirmiştir. Kız kardeşi Fatma Aliye de benzer şekilde kadın-erkek eşitliğini savunmuştur (Karaca, 2012).

Emine Semiye, ataerkil sisteme karşı açıkça karşı çıkmıştır. Bu sistem içerisinde kadınlar ikinci planda tutulmakta, sorgusuz bir şekilde edilgen kimliklerle yaşamaya yönlendirilmektedir. Ataerkil yapı, kadınları edilgen hâlde tutarak sistemin sorunsuz işlemlerini amaçlar. Ancak kadınlar kendi öznel varlıklarını ifade etmeye başladıklarında bu yapı sarsılacaktır. Emine Semiye, kadınları güzel sözlerle uyutmayı düşünen erkeklerin yanıldığını belirtir; çünkü medeniyet ışığı altında bir araya gelen kadınlar, bilim ve fen sayesinde taassubun zincirlerinden kurtulacaklardır.

Emine Semiye, hem makalelerinde hem de hikâye ve romanlarında yanlış Batılılaşmayı eleştirir. Edebiyat dünyasında "Emine Vahide" takma adıyla tanınan yazar, "Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye" adlı eserinde Batılı eğitimin çocuk eğitimi, özellikle de kız çocuklarının yetiştirilmesi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamıştır. Romanlarında ise Batılılaşmayı yanlış anlayan karakterler genellikle yanlış yollara sapmakta ya da büyük felaketlere yol açmaktadır.

Emine Semiye, Türk kadınlarının hak ettikleri yere yalnızca eğitimle ulaşabileceklerine inanmıştır. Bu düşüncesini dile getirmekle kalmayıp, hayatının büyük bölümünde uygulamaya da koymuştur. Selanik'teki kız okullarında müfettişlik yapmış, İstanbul, Ordu, Adana ve Sivas gibi çeşitli şehirlerde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur.

Siyasette de etkili bir isim olan Emine Semiye Hanım, önce İttihat ve Terakki Fırkası'na üye olmuş, ardından Osmanlı Demokrat Fırkası'na katılmıştır. Tutuklanma endişesiyle Paris'e gitmiş, birkaç yıl sonra geri dönmüş ve 1912'de tekrar Paris'e yerleşmiştir (Kurnaz, 2007). Emine Hanım, 1944 yılında Haseki Hastanesi'nde vefat etmiştir. Hayatı boyunca çeşitli sağlık sorunları yaşamasına rağmen kayda değer faaliyetlerde bulunmuş, Osmanlı kadınlarını bilinçlendirmek için çaba sarf etmiş ve görüşlerini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Öğretmenlik, siyaset ve yazarlık alanlarında aktif olarak kadınların toplumsal hayata katılmalarına önemli katkılarda bulunmuştur (Çelikel, 2013).

Yöntem

Bu araştırma, tarihsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde kadınların eğitime erişimini sağlayan reformlar ve uygulamalar, dönemin resmî belgeleri, yasal düzenlemeler, arşiv kayıtları ve basın-yayın organları ışığında analiz edilmiştir. Kadın öğretmenlerin atanma süreçleri, görev yaptıkları kurumlar ve toplumsal dönüşümdeki rolleri, ilk kadın öğretmenlerin Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki etkileri bağlamında incelenmiş ve bu sistemin toplumsal yapıyı nasıl değiştirdiği ele alınmıştır. Çalışma, Osmanlı'da kız çocuklarının eğitimi ve kadın öğretmenlerin rolü ile ilgili gelişmeleri değerlendirerek, modernleşme sürecinin toplumsal yapı üzerinde yarattığı kalıcı etkileri kapsamlı biçimde analiz etmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışma, akademik dürüstlük ve etik ilkelere uygun olarak yürütülmüştür. Belge ve arşiv analizi gibi nitel araştırma yöntemlerine dayandığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir. Araştırma kapsamında insan katılımcılardan veri toplanmamış, kişisel bilgi veya hassas içerik kullanılmamıştır. Bu nedenle araştırma sürecinde herhangi bir etik ihlal söz konusu değildir.

Tartışma

Osmanlı modernleşme sürecinde kız çocuklarının eğitime katılımı, toplumsal dönüşüm açısından kritik bir adımdır. Ancak bu sürecin arkasındaki düşünsel ve kurumsal dönüşüm, modernleşme tarihine ilişkin çalışmalarda detaylı biçimde ele alınmıştır. Kadın öğretmenlerin eğitimdeki rolü, sadece eğitim meselesi olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden şekillendiği bir alan olarak değerlendirilmiştir.

Fatmagül Berktaş (1998) ve Serpil Çakır (1996), Osmanlı toplumunda kadınların eğitimi üzerine yaptıkları çalışmalarda, modernleşme sürecindeki adımların Osmanlı aydınlarının zihniyet değişimi ile ilişkisini ortaya koymuştur. Tanzimat sonrası dönemde kız rüşdiyelerinin açılmasının, geleneksel eğitim anlayışından modern bir sisteme geçişin ilk adımı olduğunu belirten bu çalışmalar, kız çocuklarının eğitiminin özellikle şehir merkezleriyle sınırlı kaldığına dikkat çekmektedir. Berktaş, eğitim sisteminin toplumsal dönüşümde bir araç olarak kullanıldığını vurgularken, bu etkinin alt sınıflar yerine orta ve üst sınıflarda yoğunlaştığını dile getirmiştir.

Darülmuallimat mezunu kadın öğretmenler üzerine yapılan çalışmalar, bu kadınların eğitim alanındaki rolleri kadar, toplumsal algıyı dönüştürmedeki etkilerine de ışık tutmaktadır. Ayşe Durakbaşı (1998), kadınların bu dönemde modernleşmenin yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üreten yapıların taşıyıcısı hâline geldiğini belirtmektedir. Kadın öğretmenler bir yandan eğitimde modernleşmenin sembolü olurken, diğer yandan kamu ve özel hayat arasındaki sınırları da sorgulamışlardır. Ancak Durakbaşı'nın çalışması, kadınların liderlik pozisyonlarında yeterince temsil edilmediğini ve ücret eşitsizliklerinin yaygın olduğunu vurgulamaktadır.

Yahya Akyüz (2001) "Türk Eğitim Tarihi" adlı eserinde, kadın eğitiminin Osmanlı modernleşme sürecindeki yerini detaylıca inceler ve kız çocuklarının eğitiminin bir "zorunluluk"tan ziyade "tercih" meselesi olarak görüldüğünü savunur. Bu bakış açısı, Osmanlı modernleşmesinin Batılı modellerden esinlenmesine rağmen toplumsal yapıya tam anlamıyla nüfuz edemediğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Cahit Baltacıoğlu'nun eğitimde kadının

rolüne ilişkin analizleri de bu modernleşme hamlelerinin daha çok devlet politikası düzeyinde kaldığını ve yerel halk arasında yeterince kabul görmediğini göstermektedir.

Kadın öğretmenlerin toplumsal rolü üzerine yapılan güncel çalışmalar, bu kişilerin sadece eğitim alanını değil, aynı zamanda kadının toplumsal statüsünü de dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Selçuk Akşin Somel'in (2001) Osmanlı eğitim reformları üzerine yaptığı çalışma, kadın eğitiminin devletin toplumu modernize etme çabasının bir uzantısı olduğunu belirtir. Somel, kız çocuklarının eğitiminin genellikle annelik rolü üzerinden şekillendirildiğine ve kadınların kamusal alanda aktif bireyler olması için yeterli bir hedef taşımadığına dikkat çeker. Bu da Osmanlı modernleşme sürecindeki cinsiyet temelli yaklaşımların eleştirilen bir yönünü oluşturur.

Kadınların eğitime katılımı üzerine yapılan çalışmalarda, bu sürecin "modernleşmenin başarısı" olarak değerlendirilmesinde dikkatli olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Zeynep Çelik'in (1996) Osmanlı şehirlerinde kadınların mekânsal rolü üzerine yaptığı analiz, modernleşme ile birlikte eğitimde sağlanan ilerlemenin kadınların toplumsal alanlardaki hareket özgürlüğünü tam anlamıyla sağlamadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, modernleşme süreci, kadınlar için eğitim fırsatları yaratırken toplumsal cinsiyet eşitsizliğini tamamen ortadan kaldırmamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı modernleşmesinde kadın eğitimi ve kadın öğretmenlerin rolü, toplumsal dönüşüm sürecini şekillendiren önemli bir unsur olmuş, aynı zamanda modernleşme çabalarının sınırlarını ve çelişkilerini ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar, kadınların eğitim sistemindeki rollerinin sadece modernleşmenin bir parçası olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve ideolojik bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bugün bu tarihî deneyimlerden çıkarılması gereken en önemli derslerden biri, kadın eğitiminin bireysel özgürleşme ile toplumsal dönüşüm arasındaki dengeyi sağlamadaki kritik önemidir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet'in ilanına kadar uzanan süreçte Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının eğitim sistemine dahil edilme süreci ile kadın öğretmenlerin bu süreç üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak incelemiştir. Yapılan analizler, Osmanlı Devleti'nde modernleşme adımlarının eğitim alanına doğrudan yansıdığını, özellikle kızların eğitiminin teşvik edilmesiyle sosyal ve kültürel alanda önemli değişimlerin yaşandığını ortaya koymaktadır. Tanzimat reformları, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi, kız rüştiyelerinin açılması ve özellikle Darülmuallimat gibi kadın öğretmen yetiştiren kurumların kurulması, bu sürecin temel yapı taşları olarak öne çıkmaktadır.

Kadın öğretmenlerin yetişmesiyle birlikte eğitimdeki cinsiyet ayrımı büyük ölçüde azalmış, bu durum kızların eğitim süreçlerine katılımını hızlandırmıştır. Kadın öğretmenler, eğitim kurumlarında öğrenciler için rol model olmuş ve kız çocuklarının sosyal yaşama katılımını cesaretlendirmiştir. Kadın öğretmenlerin varlığı, sadece eğitim alanıyla sınırlı kalmamış, toplumsal algı ve normların dönüşmesinde de etkili olmuştur.

Çalışmanın bulgularına göre kadın öğretmenlerin etkinliği yalnızca eğitimin yaygınlaşmasıyla sınırlı kalmamıştır. Kadın öğretmenler, sosyal reform hareketlerinde aktif roller üstlenmiş, kadın haklarının geliştirilmesi, kadınların toplumsal yaşamdaki görünürliğünün artırılması ve ekonomik hayata katılımlarının sağlanması gibi konularda öncü isimler olmuşlardır. Halide Edip Adıvar, Ayşe Sıdika Hanım, Nezihe Muhiddin ve Emine Semiye gibi isimler, Osmanlı modernleşmesinde eğitimci kimlikleriyle olduğu kadar yazar, aktivist ve toplumsal lider olarak da önemli görevler üstlenmişlerdir.

Bununla birlikte kadın eğitiminin gelişmesi ekonomik ve mesleki eğitim alanlarına da olumlu yansımıştır. Özellikle Kız Sanayi Mektepleri ve İnas Darülfünunu gibi kurumların açılması, kadınların ekonomik olarak güçlenmesini sağlamıştır. Bu kurumlarda yetişen kadınlar, mesleki bilgi ve beceriler edinerek ekonomik bağımsızlıklarını elde etmiş ve bu durum toplumsal rollerin yeniden şekillenmesini desteklemiştir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu ise kadın eğitiminin önündeki engellerin ve toplumsal dirençlerin aşamalı olarak ortadan kaldırılmasıdır. Başlangıçta geleneksel yapı ve sosyal normlar nedeniyle eğitim süreçlerine katılımı kısıtlı olan kadınların, modernleşme hareketleriyle birlikte kamu hayatına daha geniş şekilde dahil olmaya başladıkları görülmektedir. Bu süreçte kadınların eğitimi devlet politikası haline gelmiş, eğitilmiş kadın figürleri toplumda kabul görerek sonraki kuşaklar için yol gösterici olmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı modernleşme hareketi içinde kız çocuklarının eğitimi ve kadın öğretmenlerin oynadığı roller, toplumsal değişimin merkezinde yer almıştır. Bu süreçte eğitim alanındaki gelişmeler, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal alanda güçlenmesini sağlamış, Cumhuriyet döneminde daha kapsamlı reformların yapılmasına temel oluşturmuştur. Çalışmanın bulguları, kadın eğitimcilerin Osmanlı modernleşmesine olan kritik katkısını ortaya koyarak, literatüre özgün bir perspektif sunmakta ve bu alandaki gelecek araştırmalara da kaynak teşkil etmektedir. Bu bağlamda, sunulabilecek bazı öneriler şunlardır:

Kadınların Eğitiminin Desteklenmesi

1. Bölgesel Eğitim Seferberlikleri: Dezavantajlı bölgelerde kız çocuklarının eğitime erişimini artırmak amacıyla yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör iş birliğiyle burs programları oluşturulmalıdır. Bu programlar sadece maddi desteği değil, aynı zamanda rehberlik ve motivasyon etkinliklerini de içermelidir.
2. Eğitim Kalitesinin Artırılması: Kız çocuklarının eğitimini desteklemek için bölgesel düzeyde öğretmenlerin niteliğini geliştirecek hizmet içi eğitim programları oluşturulmalıdır. Bu programlar, cinsiyet eşitliği farkındalığını artırmayı ve kız çocuklarının eğitime katılım oranlarını sistematik olarak izlemeyi amaçlamalıdır.

Kadın Öğretmenlerin Rolü

1. Liderlik Programları: Kadın öğretmenlerin yönetim kademelerine yükselmelerini desteklemek için "Eğitim Liderliği" odaklı sertifika programları düzenlenmelidir. Bu programlarda öğretmenlerin iletişim, karar alma ve stratejik yönetim becerileri geliştirilmelidir.
2. Mentorluk Sistemleri: Deneyimli kadın öğretmenlerin genç meslektaşlarına rehberlik ettiği mentorluk programları oluşturulmalıdır. Bu sistem, kadın öğretmenler arasında mesleki dayanışmayı artırarak, iş tatminini ve başarılarını destekleyecektir.

Tarihi Deneyimlerden İlham Almak

1. Modern Kız Rüşdiyeleri: Dezavantajlı bölgelerde kız çocuklarının teknoloji, bilim ve sanat alanlarına yönelmesini teşvik edecek "Modern Kız Okulları" projeleri geliştirilmelidir. Bu okullarda STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) odaklı eğitim modelleri benimsenmelidir.
2. Osmanlı Eğitim Müfredatından Esinlenen Programlar: Geleneksel bilgi ile modern pedagojiyi birleştiren pilot müfredatlar hazırlanmalı, tarihi birikimin modern yeniliklerle buluşması sağlanmalıdır.

Kadınların Eğitimde Öncü Olmaları

1. Öncü Kadınlar Burs Programı: Osmanlı döneminin öncü kadın eğitimcileri (örneğin Halide Edip, Emine Semiye gibi) adına, başarılı kız öğrenciler ve kadın öğretmenler için ulusal burs programları oluşturulmalıdır. Bu burslar, akademik ve mesleki gelişim için yurtdışında eğitim olanakları da içermelidir.
2. Rol Model Programları: Kadın öğretmenlerin başarı hikâyelerini ve toplum üzerindeki etkilerini görünür kılmak için belgeseller, kısa filmler ve toplumla buluşma etkinlikleri düzenlenmelidir.

Toplumsal Bilinç ve Farkındalık Çalışmaları

1. Kampanyalar ve Medya Desteği: Kız çocuklarının eğitimi konusunda farkındalık oluşturmak için ülke çapında sosyal medya kampanyaları düzenlenmeli ve bu kampanyalarda popüler figürlerin yer alması teşvik edilmelidir.
2. Yerel Halkla İş birliği: Eğitimde toplumsal farkındalığı artırmak için ebeveynlere yönelik bilgilendirme seminerleri ve atölye çalışmaları düzenlenmeli; bu etkinliklerle kız çocuklarının eğitime katılım oranları artırılmalıdır.

Kadın Öğretmenlerin Küresel Rolü

1. Uluslararası Değişim Programları: Kadın öğretmenlerin küresel deneyim kazanmalarını sağlamak amacıyla Erasmus+ gibi uluslararası değişim programları artırılmalı ve kadın öğretmenlere yönelik özel projeler geliştirilmelidir.
2. Uluslararası Eğitim Konferanslarına Katılım: Kadın öğretmenlerin mesleki bilgi birikimlerini artırmaları ve küresel ağlarını genişletmeleri amacıyla eğitim alanındaki uluslararası konferanslara katılımları devlet ve özel kuruluşlarca desteklenmelidir.

Eğitim Politikalarına Somut Katkılar

1. Kadın Öğretmen Oranının İzlenmesi: Eğitim Bakanlığı, kadın öğretmenlerin kırsal ve kentsel bölgelerdeki dağılımını gösteren raporları düzenli olarak yayımlamalı ve kadın öğretmen eksikliği bulunan bölgelere yönelik teşvik politikalarını güçlendirmelidir.
2. Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Dengesi: Müfredat tasarımlarında ve eğitim materyallerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edecek rehber kitaplar hazırlanmalıdır.

Bu öneriler, kadınların eğitimdeki tarihsel rolünden hareketle günümüzde somut ve uygulanabilir çözümler sunmayı hedeflemektedir. Osmanlı modernleşme deneyiminden esinlenerek geliştirilen bu stratejiler, eğitimin toplumsal dönüşüm üzerindeki olumlu etkisini güçlendirmeye yönelik bir model olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Aksoy, Y. (2017). *Osmanlı Devleti'nde kız öğretmen okulları (Darülmualimât) ve kadının meslek hayatına katılması (1870-1920)* (Tez No. 490860) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi-Denizli]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Akşit, E. E. (2005). *Kızların sessizliği: Kız enstitülerinin uzun tarihi*. İletişim Yayınları.
- Akyüz, Y. (1999). Osmanlı son döneminde kızların eğitimi ve öğretmen Faika Ünlüer'in yetişmesi ve meslek hayatı. *Milli Eğitim Dergisi*, 143, 14.
- Akyüz, Y. (2000). Öğretmenlik mesleği ve Osmanlı'da kadın öğretmen yetiştirilmesi. *Tarih ve Toplum: Aylık Ansiklopedik Dergi*, 33(195).
- Akyüz, Y., Uygun, S., & Kafadar, O. (2005). Anaokullarının II. Meşrutiyet dönemindeki gelişiminde okul ve çocuk sağlığı. *Journal of Educational Sciences Practices*, 7, 151.
- Akyüz, Y. (2019). *Türk eğitim tarihi (MÖ 1000-MS 2019)*. Pegem Akademi.
- Altın, H. (2011). Osmanlı son döneminde muallim okulları dışındaki öğretmen yetiştiren kurumlara genel bir bakış. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 11-24.
- Altın, H. (2017). Osmanlı eğitim tarihine dârülmualimât (açılışı ve gelişim süreci). *Akademik Matbuat*, 1, 20-37.
- Altın, H. (2019). Halide Edip'te eğitim fikri ve onun *Talim ve Terbiye* isimli eseri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 20, 1868.
- Arıkan, G. (1994). Osmanlılarda Tanzimat döneminde kadınlarla ilgili gelişmeler. *Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu* (pp. 323-325). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Aziz, B. (1945). *Türkiye’de ilköğretim*.
- Bahar, B. (2008). II. Meşrutiyet’te kadın eğitime yönelik bir girişim: İnas Darülfünunu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 92–94.
- Balcı, M., & Tuzak, M. (2017). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Nezihe Muhiddin özelinde Türk kadınlarının siyasi hakları için mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1, 44.
- Baltacı, C. (2003). Mektep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 29, pp. 6–7). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, Y. (2012). Halide Edip’in *Yedigün* dergisindeki yazılarında kadına bakışı. *International Journal of Social Science*, 5(4), 43–61.
- Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye’de çağdaş eğitim tarihi (1734–1876)*. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Burus, D. (2017). Şükufe Nihal’in yazılarında kadın. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, 6, 39–60.
- Çalışlar, İ. (2011). *Biyografisine sığmayan kadın Halide Edip*. Everest Yayınları.
- Çelikel, Z. (2013). *İki ülke, iki kadın yazar: Juana Manso, Emine Semiye* (Tez No: 331982). [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi-Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi
- Çolak, G., & Uçan, L. (2008). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e basında kadın öncüler*. Heyamola Yayınları.
- Çolak, G. (2013). *Avrupa’da Osmanlı kızları*. Heyamola Yayınları.
- Demirel, M. (2002). Türk eğitiminde modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. In *Türkler* (Vol. 15). Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğan, A. (2021, August 26). Nezihe Muhittin. In *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr>
- Enginün, İ. (1988). Halide Edip Adıvar. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Vol. 1, pp. 376–377). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ergin, O. (1977). *Türk maârif tarihi*. Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri*. Ocak Yayınları.
- Göle, N. (2004). *Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme*. Metis Yayınları.
- Karaca, Ş. (2012). Öncü bir kadın yazar Emine Semiye’nin kaleminden “İslamiyet’te feminizm”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 269–280.
- Keçeci Kurt, S., & Polat, S. (2013). Osmanlı Devleti’nde kızların eğitiminde okulun önemi (1839–1920). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (BÜEFAD)*, 2, 85.
- Kılıç, F. (2014). Mehmet Emin Yurdakul’un şiirlerinde kadın. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4, 44–45.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773–1923)*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kodaman, B. (1990). Tanzimat’tan sonra Türk kadını. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 135–182.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Kurnaz, Ş. (1997). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839–1923)*. MEB Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1999). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadınların eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 143, 99–111.

- Kurnaz, Ş. (2007). Emine Semiye'nin ablası Fatma Aliye'ye mektupları. *Türkbilig*, 14, 131–142.
- Metintaş, M. Y. (2018). Nezihe Muhittin ve Türk kadınının siyasi haklar mücadelesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(3).
- Ortaylı, İ. (2019). *Son imparatorluk Osmanlı*. Timaş Yayınları.
- Özkiraz, A., & Arslanel, N. (2010). İkinci Meşrutiyet döneminde kadın olmak. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 1–10.
- Öztürk, C. (1993). Darülmuallimat. In *İslam Ansiklopedisi* (Vol. 8, p. 550). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, C. (1998). *Türkiye'de dünden bugüne öğretmen yetiştiren kurumlar*. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sağlam, H. (2015). *Halide Edib Adivar'ın Türk modernleşmesine katkısı* (Tez No. 393487) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi- Trabzon]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi
- Sarıkoyuncu Değerli, E. (2021). Millî Mücadele'de Türk kadını ve İnönü Muharebeleri'nde çarpışan iki kadın kahraman. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Özel Sayı), 101–120.
- Sâti. (1910 [1324]). Meşrutiyetten sonra maarif tarihi. *Muallim*, 19(15 Şubat 1324), 663.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839–1908)*. İletişim Yayınları.
- Somel, S. (2000). Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimi. *Kebikeç*, 10, 45–56.
- Şanal, M. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda kız öğretmen okulunda görev yapan kadın idareci ve öğretmenler ile okuttukları dersler. *Belleten*, 253, 650.
- Şanal, M., & Güçlü, M. (2016). Türk eğitim tarihinin tozlu sayfalarına sıkışıp kalan aydın bir kadın eğitimci: Ayşe Sıdika Hanım (1872–1903), öğretmen ve öğretmenlik mesleğine bakışı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 10.
- Şensoy, F. (2008). Osmanlı toplumunda kadınların eğitimi. In N. Şişman (Ed.), *Harf Harf Kadınlar Sempozyumu* (pp. 91).
- Takvim-i Vekâyi. (1869 [1286, 1 Zilkade]). Defa: 1184.
- Takvim-i Vekâyi. (1870 [1287, 25 Muharrem]). Defa: 1217.
- Taşer, S. (2010). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e modernleşme sürecinde öğretmen yetiştiren kurumlarda eğitim yönetimi ve denetimi* (Tez No. 279086) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi- Konya]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi
- Taşkıran, T. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Türk kadın hakları*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Tümer, Y. (2001). II. Meşrutiyet dönemi fikir ve edebiyat hayatında kadın eğitimi. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, 66–78.
- Unat, F. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yetişgin, M., & Dumanoglu, S. C. (2017). Osmanlı Darülmuallimin Mektebi: Maraş Darülmuallimini. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1084.
- Yetişgin, M., & Dumanoglu, S. C. (2019). Taşrada Darülmuallimatların açılışı ve tarihsel gelişimi. *Turkish History Education Journal*, 1, 174–198.
- Yetişgin, M., & Dumanoglu, S. C. (2022). Osmanlı Devleti'nde ilk kız öğretmen okulunun (Darülmuallimât) öğrenci durumu. *Journal of History School*, 57, 896–930.

Yiğitler, Ş. Ş. (2023). Şükûfe Nihal Başar'ın bir coğrafyacı ve romancı olarak Bingöl ve çevresini keşfi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 28-43.

Yürüt, B. (2017). Tanzimat sonrası kadın hareketi ve hukuki talepleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı, 369-390.

Extended Abstract

Introduction

Before the Tanzimat Period (1839-1876), the Ottoman educational system was built upon Sıbyan schools, Enderun, and madrasas, with Sıbyan schools providing the only formal educational opportunity for girls. This schooling, limited in scope, reinforced the prevailing belief that women required no further education. Only daughters of elite administrative and scholarly families could pursue extended learning through private tutors at home. This gendered educational structure reflected broader patriarchal norms that confined women to domestic roles.

The Tanzimat reforms, initiated under increasing Western influence, marked a turning point in Ottoman statecraft and societal transformation. Political and administrative modernization was accompanied by intellectual and social change, affecting institutions such as the family and the position of women. From the 1850s onward, press and public discourse began emphasizing that the education of women was not only desirable but essential for the nation's development. This period saw the beginnings of structured initiatives to expand girls' education, culminating in significant reforms by the late 19th century.

Methodology

This study adopts a qualitative historical approach using document analysis to examine the legislative, institutional, and societal changes in girls' education during the Tanzimat and subsequent periods. Primary sources include imperial decrees, educational regulations, official reports, and contemporary newspapers. Secondary sources include scholarly works on Ottoman education history, modernization, and women's studies. The analysis traces the sequential development of educational opportunities for girls, from primary to higher education, and the emergence of female teachers as professional figures. This approach allows the study to situate educational reforms within the broader modernization project while identifying the agency of women educators in shaping social transformation.

Results

Educational reforms for girls during the Tanzimat Period progressed gradually yet significantly. Early reforms in Sıbyan schools between 1845 and 1847 sought to extend the length of primary education to four years and ensure adequate teacher preparation for progression to rüşdiye (secondary) schools. However, resource shortages and insufficient numbers of qualified teachers hindered implementation. Further attempts in 1857, 1863, and 1864 faced similar obstacles.

The 1869 *Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi*—inspired by France's 1867 Duruy Law—marked the first comprehensive educational code and explicitly included provisions for girls' schooling. It established age ranges for attendance (6-10 for boys, 7-11 for girls), mandated separate facilities or classrooms for female students, and emphasized employing female teachers in girls' schools. In the absence of sufficient female staff, experienced elderly male teachers of reputable character could be employed temporarily.

The first Girls' Rüşdiye, opened in 1858, allowed girls to continue beyond primary education for the first time. This challenged prevailing norms that limited girls to Quranic memorization and basic literacy. The state actively promoted enrollment through newspaper advertisements. Teacher shortages in these new schools led to the creation of Darümuallimat in 1870, a teacher training school for women, under the leadership of Saffet Pasha. Its first graduates in 1873—Fahriye, Münire, Fatma Nigâr, Zehra, and Hatice—were appointed to girls' rüşdiyes, becoming the first officially recognized female teachers in Ottoman history.

Alongside Darülmualimat, Kız Sanayi Mektepleri (Girls' Industrial Schools) provided vocational training, equipping girls with skills in sewing, embroidery, and handicrafts—seen as both cultural refinement and economic empowerment. These institutions reflected a dual aim: expanding women's education while aligning it with socially accepted gender roles.

By the late 19th century, further advances included the establishment of girls' idadis (high schools) and the eventual opening of the İnas Darülfünûnu (Women's University) in 1914, enabling women to pursue higher education in literature, science, and the arts. Although initial access was limited to major urban centers like Istanbul, Izmir, and Salonica, these initiatives laid the foundation for wider female participation in public life.

Discussion

The evolution of girls' education in the Ottoman Empire during the Tanzimat era was both a product and a driver of modernization. Legislative reforms and new educational institutions gradually eroded the barriers restricting women's formal learning. The presence of female teachers in the classroom not only addressed practical staffing needs but also provided role models for female students, reinforcing the idea that women could be both educators and active participants in public life.

While progress was uneven—often confined to urban centers and elite social strata—the cumulative impact of these reforms was substantial. Girls' education expanded from basic literacy to include secondary, vocational, and eventually higher education. This transformation also shifted societal perceptions of women, aligning with broader reformist aims to strengthen the empire through a more educated populace.

Moreover, the Tanzimat-era initiatives established the structural and ideological groundwork for the Republican era's egalitarian educational policies. The integration of women into teaching professions and the expansion of their educational opportunities contributed to the emergence of a generation of educated Ottoman women capable of participating in civic, cultural, and intellectual life.

In sum, the Tanzimat reforms' legacy in women's education illustrates the intertwined nature of educational policy, gender roles, and state-led modernization. It underscores how institutional reforms, when coupled with societal shifts, can generate enduring transformations in gender equality and public participation.